

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.2312
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
К. Ю. Кара

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та
спеціальної освіти _____ Ю. Р. Мацкевіч

Рецензент _____

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Карі Кирилові Юрійовичу

- 1. Тема роботи:** Розвиток комунікативної компетенції підлітків засобами соціального-педагогічного проектування
керівник роботи к.пед.н., доцент Мацкевіч Ю.Р.
затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1505-с
- 2. Строк подання студентом роботи:** _____
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали соціально-педагогічної практики, курсової роботи з соціальної педагогіки.
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)** визначити сутність поняття «комунікативна компетентність» та особливості реалізації та основні характеристики проектування як освітньої технології; провести аналіз стану сформованості комунікативної компетентності підлітків та розробити рекомендацій щодо впровадження в освітній процес соціально-педагогічного проекту як засобу формування комунікативної компетентності підлітків.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** рисунків – 10 , таблиць – 9 з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Мацкевіч Ю. Р.		
Розділ 1	Мацкевіч Ю. Р.		
Розділ 2	Мацкевіч Ю. Р.		
Висновки	Мацкевіч Ю. Р.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень-квітень	виконано
4	Робота над другим розділом	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатку	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ Кара К. Ю.

Керівник роботи _____ Мацкевіч Ю. Р.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ _____ Алухтіна В. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 69 с., 9 таблиць, 10 рисунків, 62 джерела, 3 додатка.

Об'єкт дослідження: процес розвитку комунікативної компетенції підлітків.

Предмет дослідження: розвиток комунікативної компетенції підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови розвитку комунікативної компетенції підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Мета і завдання були досягнуті завдяки використанню таких методів наукового соціально-педагогічного дослідження:

- теоретичні: ретроспективний, порівняльний системний аналіз, узагальнення, класифікація теоретичних і дослідних даних з метою визначення ключових понять дослідження, обґрунтування психолого-педагогічних умов формування комунікативної компетенції підлітків;

- емпіричні: включене й систематичне спостереження, самоспостереження для розробки методичних рекомендацій щодо реалізації в освітній процес соціально-педагогічного проекту як засобу формування комунікативної компетенції підлітків.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному підході розгляду основ формування комунікативної компетенції підлітків, основні характеристики проектування та застосування як навчальної технології.

Практичне значення роботи полягає у здійсненні аналізу стану формування комунікативної компетенції підлітків та отримання результатів для надання рекомендацій щодо впровадження соціально-педагогічного проекту для використання в освітньому процесі загальноосвітніх шкіл вчителями, вихователями у групах продовженого дня під час організації навчання та

виховання з дітьми молодшого шкільного віку, у використанні викладачами та студентами вищих закладів у процесі підготовки та проведенні лекцій і семінарів з вивчення психолого-педагогічних курсів і методик навчання навчальних предметів початкової школи.

Галузь використання: загальноосвітні школи, навчально-виховні та лікувально-виховні заклади, школи ресоціалізації.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ, КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ,
КОМПЕТЕНЦІЯ, УЧНІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ, ПІДЛІТКИ, ПРОЄКТУВАННЯ,
ПРОЄКТ

SUMMARY

Kara K.A. Development of communicative competence of adolescents by means of socio-pedagogical design.

The qualification paper consists of an introduction, 2 parts, conclusions. The volume of the qualification work is 69 pages, of which 39 is the main text. There are 9 tables and 10 illustration.

The qualification paper provides a theoretical review of the principles of the formation of communicative competence of adolescents and describes the research and analysis of the state of the formation of communicative competence of adolescents and the formation of recommendations for the introduction of a socio-pedagogical project into the educational process based on the obtained results.

The object of the study: the process of developing the communicative competence of teenagers.

The subject of the study: the development of communicative competence of teenagers by means of socio-pedagogical design.

The purpose of the study: to theoretically substantiate the psychological and pedagogical conditions for the development of the communicative competence of teenagers by means of socio-pedagogical design.

The tasks of the research are:

- 1) to determine the essence of the concept of "communicative competence" in scientific and pedagogical literature;
- 2) consider the peculiarities of implementation and the main characteristics of design as an educational technology;
- 3) carry out an analysis of the state of formation of the communicative competence of adolescents;
- 4) to formulate recommendations for the introduction of a socio-pedagogical project into the educational process as a means of forming the communicative competence of adolescents.

The part 1 «Theoretical foundations of the formation of communicative competence of adolescents by means of socio-pedagogical design» the essence of the concept of “communicative competence” and its features as a social phenomenon are described; considers the peculiarities of implementation and the main characteristics of designing as an educational technology.

The part 2 «Analysis of the state of formation of the communicative competence of adolescents» shows the results of the theoretical analysis of the sources, the classification of theoretical data with the aim of determining the key concepts of the study of the peculiarities of the communicative activity of adolescents' competence are given. The analysis of the state of formation of the communicative competence of teenagers and the generalization of recommendations on the introduction of a socio-pedagogical project into the educational process were carried out.

The theoretical significance of the work lies in the comprehensive approach of considering the foundations of the formation of communicative competence of teenagers, the main characteristics of design and application as an educational technology.

The practical significance of the work consists in the analysis of the state of formation of the communicative competence of teenagers and the obtaining of results for the provision of recommendations for the implementation of a socio-pedagogical project for use in the educational and educational process of primary school. care of teachers, during the organization of training and upbringing with children of teenage age, is used by teachers and students of higher educational institutions in the process of preparing and conducting lecture and seminar classes on the study of psychological teachers courses and teaching methods.

Key words: communicative competence, competence, teenage students, teenagers, designing, project

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Теоретичні засади формування комунікативної компетенції підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.....	12
1.1. Сутність поняття «комунікативна компетенція» у науково-педагогічній літературі.....	12
1.2. Особливості реалізації та основні характеристики проектування як навчальної технології.....	23
Висновки до першого розділу.....	28
Розділ 2. Аналіз стану формування комунікативної компетенції підлітків.....	29
2.1. Особливості розвитку комунікативної компетенції підлітків.....	29
2.2. Вивчення сформованості комунікативної компетенції підлітків.....	37
2.3. Рекомендації щодо впровадження в освітній процес соціально-педагогічного проекту як формування комунікативної компетенції підлітків	49
Висновки до другого розділу.....	51
Висновки.....	53
Список використаних джерел.....	55
Додатки.....	61

ВСТУП

Стрімкий та динамічний розвиток науки і техніки та вимоги суспільства до функціонування різних галузей вимагають від сучасних фахівців навичок роботи в команді та прийняття колективних рішень. Фахівці повинні володіти навичками партнерської комунікації як для виконання своїх прямих обов'язків, так і для здійснення співпраці. Цим навичкам необхідно навчати і розвивати з раннього віку і впродовж усього життя, поки вони не мають досвіду вирішення проблем через конфронтацію і деструктивну взаємодію.

Пріоритетним завданням державної політики в галузі освіти є формування особистості самодостатньої і комунікабельної людини, здатної і готової до спілкування в будь-яких життєвих ситуаціях і в різних сферах суспільного життя. Реалізація цього завдання поліпшить процес входження учнів у навколишню життєву дійсність, сприятиме різнобічному самовираженню і самореалізації, розвиватиме їхні вербальні, мовні й мовленнєві вміння в різних комунікативних ситуаціях. Необхідно забезпечити таку форму організації навчально-виховного процесу, яка орієнтована на розвиток здатності справлятися зі швидкозростаючими змінами в суспільстві та з невизначеним майбутнім через розвиток креативності, різних форм мислення та вміння співпрацювати з іншими людьми.

Метод проектування має велику педагогічну цінність на сучасному етапі розвитку освіти, коли українська школа потребує якісно нових характеристик освітньої системи (багатофункціональність, ціннісність, варіативність тощо). В основі цього методу лежить розвиток пізнавальних навичок учнів, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, самостійно конструювати знання, інтегрувати знання з різних наукових дисциплін, критично мислити тощо.

«Комунікативна компетенція» – це термін, який використовується для опису розвитку особистості людини. Це один з показників розвитку особистості людини та одна з базових категорій сучасної освіти. Орієнтація на

комунікативну компетенцію набуває все більшого значення в умовах демократизації суспільних процесів.

Комунікація між людьми є раннім і важливим об'єктом дослідження філософів, психологів, лінгвістів та лінгводидактів серед яких є українські та зарубіжні (А. Добровіч, С. Омельчук, Ф. Шарков, Т. Донченко, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонт'єв, Л. Мацько, М. Обозов, Ф. Бацевич, Н. Бунаков, Ф. Буслаєв, Л. Виготський, П. Гальперін, Дж. Равен, С. Вілсон, К. Сабі, С. Савін'єн).

Об'єкт дослідження: процес розвитку комунікативної компетенції підлітків.

Предмет дослідження: розвиток комунікативної компетенції підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови розвитку комунікативної компетенції підлітків засобами соціально-педагогічного проектування.

Для досягнення даної мети, нами були поставлені такі завдання:

- 1) визначити сутність понять «комунікативна компетенція» у науково-педагогічній літературі;
- 2) розглянути особливості реалізації та основні характеристики проектування як освітньої технології;
- 3) здійснити аналіз стану сформованості комунікативної компетенції підлітків;
- 4) сформулювати рекомендації щодо впровадження в освітній процес соціально-педагогічного проекту як засобу формування комунікативної компетенції підлітків.

Мета і завдання були досягнуті завдяки використанню таких методів наукового соціально-педагогічного дослідження:

- теоретичні: ретроспективний, порівняльний системний аналіз, узагальнення, класифікація теоретичних і дослідних даних з метою визначення ключових понять дослідження, обґрунтування психолого-педагогічних умов

формування комунікативної компетенції підлітків;

- емпіричні: включене й систематичне спостереження, самоспостереження для розробки методичних рекомендацій щодо реалізації в освітній процес соціально-педагогічного проєкту як засобу формування комунікативної компетенції підлітків.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному підході розгляду основ формування комунікативної компетенції підлітків, основних характеристик проєктування та застосування як навчальної технології.

Практичне значення роботи полягає у здійсненні аналізу стану формування комунікативної компетенції підлітків та отримання результатів для надання рекомендацій щодо впровадження соціально-педагогічного проєкту для використання в освітньому процесі загальноосвітніх шкіл вчителями, вихователями у групах продовженого дня під час організації навчання та виховання з дітьми підліткового віку, у використанні викладачами та студентами вищих закладів у процесі підготовки та проведенні лекцій і семінарів з вивчення психолого-педагогічних курсів і методик навчання навчальних предметів початкової школи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ

1.1. Сутність поняття «комунікативна компетенція» у науково-педагогічній літературі

Актуальним завданням сучасної школи є реалізація компетентнісного підходу в навчанні, який передбачає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових компетенцій особистості. Результатом такого процесу має бути сформованість загальної компетентності людини, яка включає сукупність ключових компетенцій і є інтегрованою характеристикою особистості.

Слід зазначити, що в педагогічному середовищі поняття «компетенція» і «компетентність» часто розглядаються як рівнозначні і одне поняття легко підміняється іншим. Це призводить до неправильного розуміння позначених дефініцій і необхідності визначення істотних ознак й області дії кожної з них. Під компетенціями ми розуміємо «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, що задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів і необхідних для продуктивної діяльності по відношенню до них» [1].

Для більш детального дослідження та узагальнення питання компетенції нами надано в табл. 1.1 основні етапи розвитку компетентнісного підходу [2].

Таблиця 1.1

Етапи розвитку компетентнісного підходу

Етап	Характеристика
Перший етап (1960-1970 рр.)	характеризується введенням у науковий апарат категорії «компетенція», створенням передумов розмежування понять «компетенція» та «компетентність»;

Продовження таблиці 1.1.

Другий етап (1970-1990 рр.)	характеризується використанням категорій компетентність / компетенція в теорії й практиці навчання рідній мові, а також у сфері управління та менеджменту. Зарубіжні і вітчизняні дослідники для різних видів діяльності виокремлюють різноманітні компетенції / компетентності;
Третій етап (1990-2001 рр.)	характеризується становленням компетентнісного підходу та активним використанням категорії компетентність / компетенції в освіті. У матеріалах ЮНЕСКО наводиться коло компетенцій, які розглядаються як бажаний результат освіти. У 1996 р. Рада Європи вводить поняття «ключові компетентності», які повинні сприяти збереженню демократичного суспільства, мультикультурного середовища, відповідати новим вимогам ринку праці та економічним перетворенням.

Компетентнісний підхід найбільш відповідає умовам ринкової економіки, оскільки допускає формування, поряд зі знаннями, вміннями і навичками, ще й ключових компетенцій, затребуваних ринком праці: навчально-пізнавальних, інформаційних, комунікативних, соціально-трудових, цивільно-політичних.

Основним критерієм оцінки комунікативної компетенції є соціально-психологічна толерантність як особистісна характеристика суб'єкт спілкування. Загальна психологія визначає толерантність з точки зору психофізіологічних та соціально-психологічних якостей людини. У першому ракурсі толерантність – це ослаблена реакція на несприятливі аспекти внаслідок зниження чутливості

до їхнього впливу; у другому ракурсі толерантність – це терпимість до різних суджень і справедливість в оцінці людей і подій. З цього можна зробити висновок, що соціально-психологічна толерантність особистості має значний вплив на формування комунікативної компетентності та ефективність спілкування.

Через спірне питання з приводу тлумачення понять «компетентність», «компетенція», тому нами було надано в таблиці 1.2 відмінності деяких визначень взятих із різних джерел, для формулювання узагальненого уявлення про компетенцію як наукову категорію [3-9].

Таблиця 1.2

Відмінності понять «компетентність» та «компетенція»

Компетенція	Компетентність
«загальна здатність, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях і нахилах, які набуті під час навчання»;	«інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності»;
«готовність учня використовувати засвоєні знання, уміння і навички, а також способи його діяльності в житті для вирішення практичних і теоретичних завдань»;	«володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до цієї компетенції й предмета діяльності»;
«сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які ставляться відносно певного кола предметів і процесів й необхідних,	«сукупність індивідуальних здатностей, навичок, професійних умінь і знань, наявність базової освіти і досвіду роботи, стан здоров'я працівника, необхідних для реалізації

Продовження таблиці 1.2.

	професійних
«сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які ставляться відносно певного кола предметів і процесів й необхідних,	«сукупність індивідуальних здатностей, навичок, професійних умінь і знань, наявність базової освіти і досвіду роботи, стан здоров'я працівника, необхідних для реалізації професійних
«сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які ставляться відносно певного кола предметів і процесів й необхідних, щоб якісно та продуктивно діяти щодо них»;	«сукупність індивідуальних здатностей, навичок, професійних умінь і знань, наявність базової освіти і досвіду роботи, стан здоров'я працівника, необхідних для реалізації професійних функцій в межах конкретної посади (професії)»;
«професійно-статусна можливість щодо здійснення людиною державних, соціальних і особистісних повноважень в професійній діяльності».	«здатність приймати рішення і нести відповідальність за їх реалізацію при виконанні функціональних обов'язків».

Комунікативна компетентність – ключове поняття в науково-педагогічній літературі. У результаті дослідження наукової літератури, наукових підходів нами було виявлено, що трактування терміну «компетентність» в науковому середовищі (переважно серед лінгвістів) є предметом багатьох дискусій, оскільки немає єдиного тлумачення. Є припущення, що це пояснюється тим, що він був введений в науковий обіг порівняно недавно, оскільки у радянській енциклопедії 1960 р. термін «компетентність» відсутній, а в енциклопедичному словнику 1983 р. він прирівнюється до компетенції. Існує також думка про їх запозичення із зарубіжної педагогіки: «...поняття з'явилося у вітчизняному

педагогічному словнику не в результаті саморозвитку, а було взято із зарубіжної педагогічної літератури» [10].

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що у педагогіці не вироблено єдиного підходу до визначення поняття «компетенція». Проаналізувавши визначення основних понять «компетенція» та «компетентність», ми можемо стверджувати, що ці важливі поняття не є синонімами, хоча й мають близькі значення. «Компетенція» – це вища обізнаність у чомусь. «Компетентність» – це здатність особи діяти адекватно, ефективно розв'язувати актуальні проблеми в різних сферах життєдіяльності та демонструвати знання й уміння в конкретних практичних ситуаціях.

У науковій дискусії поняття «комунікативна компетентність» з'явилося в 1972 році у зв'язку з підтримкою американського світового лінгвіста Д. Хайсма, який розробив свою теорію осмисленого мовлення, для використання людьми, щоб бути компетентними у своїх стосунках з іншими особистостями [11]. Саме з 70-х рр. минулого сторіччя розпочалися інтенсивні дослідження питання комунікативної компетентності.

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI)) поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок та відношень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності [12, с. 1].

Компетентність базується на індикаторних поняттях, таких як знання та вміння, але вони не є граничними для її визначення. Враховується особистісне ставлення до здобуття людиною цих знань та вмінь, а також її досвід. Саме досвід дозволяє «вплести» ці вміння та знання в те, що було відомо, та дає можливість оцінити життєву ситуацію, в якій можна їх використати [13, с.127].

Вперше термін «комунікативна компетентність» з'явився в 1976 році в

закордонній лінгводидактиці на третьому Конгресі Міжнародної Асоціації викладачів іноземної мови та літератури.

Далі наведено погляди науковців щодо тлумачення сутності поняття «комунікативна компетенція».

А. Добровіч характеризує комунікативну компетенцію як постійну готовність людини до контакту. Автор пояснює це з погляду свідомості, мислення. Здатність людини до мислення передбачає якусь діалогічність його буття, яке змушує його брати до уваги будь-яка зміна ситуації з позиції своїх підсвідомих очікувань і очікувань свого партнера по спілкуванню [14].

С. Омельчук під комунікативною компетентністю розуміє сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для сприймання чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [15].

Модель комунікативної компетентності, на думку С. Омельчука, має такий вигляд [15]:

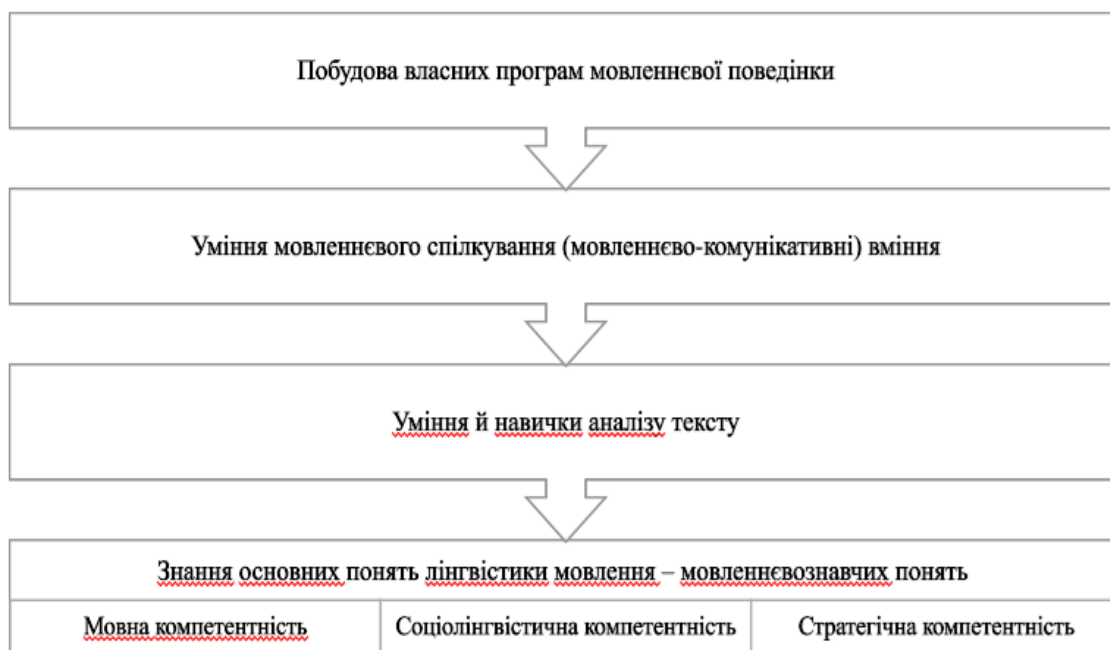

Рисунок 1.1. – Модель комунікативної компетентності.

В. Жуков визначає комунікативну компетентність, як прояв психологічних параметрів людини, як особистості, які виявляються в його

спілкуванні з іншими людьми, «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми». Складовими комунікативної компетентності є сукупність вмінь, навичок та знань, які реалізують ефективне протікання комунікативних процесів [16].

Ф. Шарков вважає «здатність до узагальнення та систематизації багатомірного сприйняття навколишнього; здатність до адекватної оцінки «статусу мови», здатність до розуміння значущої і оцінної інформації» [17].

Д. Пузіков визначає комунікативну компетентність, як «сукупність здатностей, пов'язаних з ефективним спілкуванням, а саме: володіння рідною та іноземними мовами, знання, вміння та навички, пов'язані із застосуванням засобів комунікації, наявність умінь, пов'язаних із розумінням психологічних особливостей спілкування, здатність та готовність до реалізації навичок уникнення та розв'язання конфліктів, володіння навичками самопрезентації» [18].

Т. Вольфовська розглядає поняття «комунікативної компетентності», як необхідний людині рівень сформованості досвіду, умінь і навичок міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу. Серед різноманітних підходів до розуміння цього поняття в сучасній психології найбільш вдалим є трактування комунікативної компетентності як готовності до діяльності. У її структурі, на думку вчених, наявні компоненти: когнітивний, мотиваційний, конативний (операційний) [19].

М. Обозов розглядає поняття «комунікативної компетентності» в двох аспектах : як орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що базується на знаннях і чуттєвому досвіді, і як здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації, не можна вважати константною особистісну характеристику і уявляти її як замкнений індивідуальний досвід [20].

М. Вятютнев трактує як «вибір та реалізацію програм мовної поведінки

залежно від здатності людини орієнтуватись у тій чи іншій ситуації спілкування» [21].

С. Єзова розглядає комунікативну компетентність з точки зору її складових. Вона вважає, що комунікативна компетентність включає здатність людини застосовувати знання, вміння, особистісні якості: у побудові та передачі повідомлення (змісту спілкування) за допомогою традиційної та віртуальної взаємодії; у вибудовуванні відносин; у виборі тактики поведінки; у формах спілкування з партнером [22].

Західні науковці трактують цю категорію як здатність взаємодіяти з іншими, досягати своїх комунікативних цілей та обирати тип комунікативної поведінки під час спілкування.

Дж. Равен розглядає комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів, необхідні побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій особистісної взаємодії. Компетентність зі спілкуванням має, безсумнівно, інваріантні загальнолюдські характеристики та водночас характеристики, історично й культурно зумовлені [23].

Комунікативна компетентність за вченнями С. Вілсон та К. Сабі [24] досліджується великою кількістю науковців з різних галузей у різних контекстах саме тому, що у сучасному західному суспільстві загальноприйнятими є такі переконання:

а) у межах будь-якої ситуації, не все, що може бути сказане чи зроблене, є однаково компетентним;

б) успіх в особистих та професійних стосунках великою мірою залежить від комунікативної компетентності;

в) більшість людей виявляють некомпетентність принаймні в декількох ситуаціях, а менша кількість людей взагалі вважаються некомпетентними в багатьох ситуаціях [24].

С. Савіньон пропонує під поняттям комунікативна компетентність розуміти здатність особи у належний спосіб діяти в справжніх комунікативних ситуаціях, що передбачає адаптацію лінгвістичної компетенції до базової

інформації лінгвістичного і паралінгвістичного характеру відносно одного або декількох співрозмовників [25].

Основу цієї піраміди складають комунікативні контексти, розширення яких завдяки комунікативному досвіду поступово збільшує (покрощує) комунікативну компетентність особи. Грані піраміди містять такі компоненти:

1) соціокультурна компетентність – знання національно-культурних особливостей соціальної і мовної поведінки носіїв мови і способів користуватися ними в процесі спілкування;

2) дискурсивна компетентність – використання й інтерпретація форми слів і значення для створення текстів, ідентифікація ізольованих звуків або слів сприяє інтерпретації загального змісту тексту;

3) стратегічна компетентність – використання вербальної і невербальної комунікативних стратегій з метою компенсації нестачі знань щодо правил використання мовних засобів;

4) граматична компетентність – володіння лінгвістичними принципами, здатність виявляти фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні ознаки мови для конструювання власних слів і висловлювань [25].

Також С. Савіньон визначає основні компоненти комунікативної компетентності, які ілюструють у вигляді перевернутої піраміди [25].

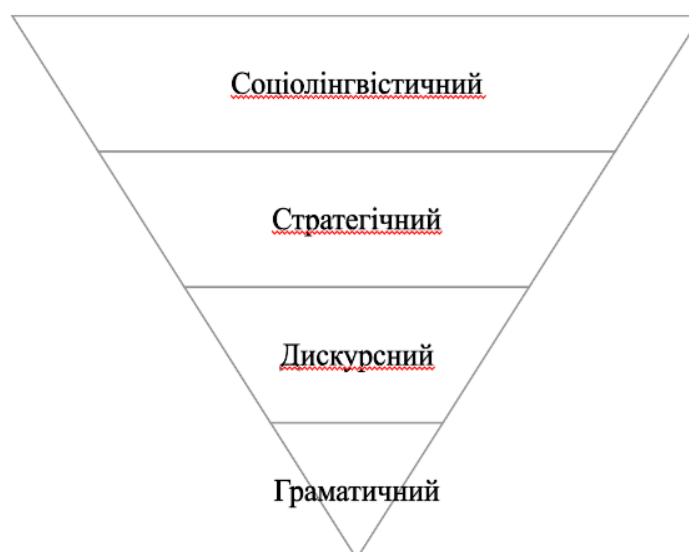

Рисунок 1.2. – Модель комунікативної компетентності С. Савіньон.

Схожі версії складових комунікативної компетентності представлено в роботах М. Канейла та М. Свейна [26] та наведено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Складові комунікативної компетентності вчених М. Канейла та М. Свейна

Компетент	Значення
граматична компетентність	передбачає обізнаність у знанні лексем, правил морфології, синтаксису, семантики та фонетики;
соціолінгвістична компетентність	а) соціально-культурні правила – є важливими при інтерпретації висловлювань, оскільки досить поширеними є випадки, коли наявною є невідповідність безпосереднього значення висловлювання і задуму мовця; б) правила дискурсу – спрямовані на питання, пов'язані з комбінуванням висловлювань, а не на граматичну коректність або соціально-культурний зміст;
стратегічна компетентність	а) стосуються граматичної компетентності (перефразувати незрозумілі граматичні форми); б) стосуються соціолінгвістичної компетентності (стратегії поведінки за умов не зрозумілості соціальних контекстів у комунікації).

Американський психолог В. Ульріх вважає, що комунікативна компетентність складається з: 1) лінгвістичної компетенції; 2) вербально-когнітивної; 3) вербально-комунікативної; 4) мета-компетентності [27].

<u>Комунікативна компетентність</u>			
<u>лінгвістична -</u> <u>здатність розуміти,</u> <u>створювати</u> <u>необмежену кількість</u> <u>правильно</u> <u>побудованих речень за</u> <u>допомогою засвоєних</u> <u>правил, їх послання;</u>	<u>вербально-</u> <u>когнітивна -</u> <u>здатність</u> <u>обробляти, групувати,</u> <u>запам'ятовувати, в разі</u> <u>потреби актуалізувати</u> <u>в пам'яті знання,</u> <u>фактичні дані,</u> <u>застосовуючи мовні</u> <u>позначення;</u>	<u>вербально-</u> <u>комунікативна -</u> <u>здатність</u> <u>враховувати під час</u> <u>мовленнєвого</u> <u>спілкування</u> <u>контекстуальну</u> <u>доречність мовних</u> <u>одиниць для реалізації</u> <u>когнітивної та</u> <u>комунікативної</u> <u>функції;</u>	<u>мета-компетентність -</u> <u>полягає в розумінні та</u> <u>знанні понятійного</u> <u>апарату, аналізу та</u> <u>оцінки засобів</u> <u>мовленнєвого</u> <u>спілкування.</u>

Рисунок 1.3. – Форми комунікативної компетентності (В. Ульріх).

Вивчення науково-психологічної літератури, присвяченої визначенню поняття комунікативної компетенції, показує, що цей термін різними дослідниками трактується по-різному, але по суті даються дуже схожі, якщо не тотожні, визначення.

Комунікативна компетентність ґрунтується на знаннях особливостей процесу спілкування, вербальних і невербальних засобів комунікації, психологічних типів комунікантів, комунікативних умінь і навичок, прийомів і способів впливу на індивідів для змістовної та ефективної взаємодії з метою обміну інформацією. Відноситься до здатності до діяльності. Основними факторами, що сприяють комунікативній компетентності, є знання, навички, вміння та здатність здійснювати успішну комунікативну діяльність. Комунікативна компетентність людини визначається багатовимірністю і може бути представлена як розвиток вищої комунікативної компетентності, що передбачає набуття нових якостей особистісного планування з виділенням особливостей у професійній діяльності.

Компетентність – це передусім:

- 1) особистісний результат навчальної діяльності;

- 2) практичний досвід успішного використання відповідних знань і вмінь у різних життєвих ситуаціях;
- 3) індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій;
- 4) показник того, що учень спромігся реалізувати нагромаджений багаж знань і набутих умінь особистості відповідно до визначених освітніх стандартів [28].

Таким чином, комунікативна компетентність – це інтегрована і відносно стійка загальна психологічна якість, яка проявляється в особистісних, психологічних, індивідуальних і соціальних особливостях поведінки та спілкування конкретної людини.

1.2. Особливості реалізації та основні характеристики проектування як навчальної технології

У сучасному світі вміння спілкуватися є однією з ключових навичок, які визначають успішність взаємодії людини з навколишнім світом. Особливого значення це вміння набуває для молоді, адже саме в цей період життя формуються основи для подальшого успіху та самореалізації в суспільстві. В Україні Міністерство освіти і науки України приділяє велику увагу запровадженню спеціальних освітніх методик, котрі спрямовані на розвиток комунікативної компетенції підлітків.

Більшість учених з психології в своїх роботах підкреслюють значення комунікативної компетенції для збільшення ефективності при спілкуванні [29].

Сьогодні проектне навчання довело свою високу ефективність у розвитку комунікативної компетенції серед підлітків та вважається однією з найперспективніших технологій навчання. Оскільки створює стимулююче середовище для творчої самореалізації, позитивної співпраці, взаємодії та спілкування, де вони можуть вільно висловлювати свої ідеї, досліджувати різні точки зору та вдосконалювати свої комунікативні навички. Учні набувають

досвіду розв'язання реальних життєвих проблем і проєктують його на своє навчання з метою подальшого самостійного життя. Проєктна технологія має на меті стимулювати інтерес учнів до нових знань, розвивати дітей через розв'язання проблем та використання цих знань у конкретній практичній діяльності.

Проєктування ми розглядаємо як педагогічну технологію, що найбільш повно відповідає потребам педагогічної спільноти у впровадженні компетентнісного підходу в педагогічну теорію і практику з метою розвитку соціальної компетенції молоді.

Метод проєктування був запропонований і розроблений американським філософом Джоном Дьюї в першій половині 20-го століття. Він запропонував будувати навчальний процес на активній основі, спираючись на цілеспрямовану діяльність учня і враховуючи особисту зацікавленість учня в цих знаннях [30].

Метод проєктування – це освітня технологія, спрямована на здобуття учнями знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування в них специфічних умінь та навичок завдяки системній організації проблемноорієнтованого навчального пошуку [31].

Проєктування освітніх технологій для розвитку комунікативної компетентності підлітків в Україні може проходити через кілька основних етапів.

Рисунок 1.4. – Основні етапи проєктування як навчальної технології [30].

Проект – це наукова, дослідницька, прикладна та творча робота одного учня або групи учнів, яка може бути представлена у вигляді твору, трактату, спостереження, сценарію, дослідження, комп’ютерної програми, есе, наукової статті, навчального або візуального матеріалу [30].

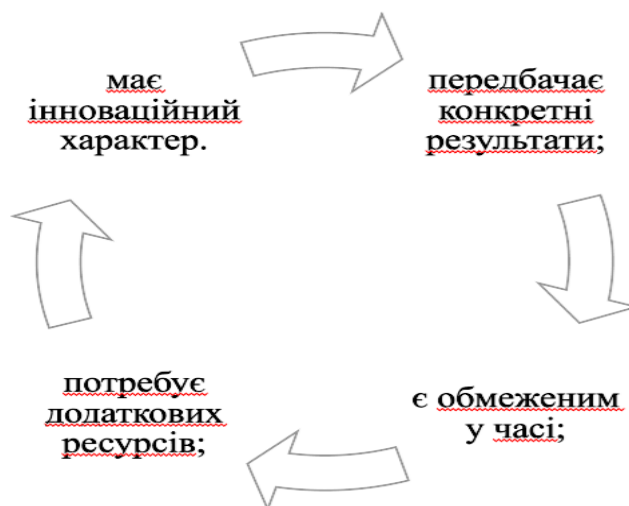

Рисунок 1.5. – Схема основних характеристик методики проектування.

Один із сучасних концепторів проектної освіти О. Пометун вважає, що проектна технологія дає відповіді на такі питання: як і в який спосіб (якими методами, прийомами і засобами) досягти поставлених цілей та встановити порядок використання різних моделей навчання.

Основні функції методики проектування зображено в таблиці 1.4 [32].

Таблиця 1.4

Функції методики проектування

Функція	Значення
Пізнавальна	активізація процесів пізнання: сприймання, обробка й переробка здобутої інформації;
Інформаційна	уміння самостійно знаходити нову інформацію в різних джерелах; застосовувати теоретичні знання в практичних видах діяльності з метою

Продовження таблиці 1.4.

	отримати потрібний результат;
Етична	формування навичок коректного спілкування з учасниками проекту; уміння працювати в команді, прислухатися до інших пропозицій, зважувати на їх доречність/недоречність;
Оціночна	оцінювання результатів персональної та колективної діяльності;
Ціннісно-орієнтаційна	формування ціннісної картини світу, закріплення у свідомості базових ціннісних орієнтирів;
Комунікативна	формування вмінь та стійких навичок здійснювати навчальну комунікацію, висловлювати думки й обстоювати власну позицію.

Метод проектів орієнтований на самостійну діяльність (індивідуальну, парну або групову) учнів у відведений для цього час (від декількох хвилин до тижнів, а іноді й місяців навчального часу). Проектна технологія передбачає наявність проблеми, що вимагає комплексних знань і пошуку шляхів її вирішення. Результати запланованої діяльності повинні мати практичне, теоретичне та пізнавальне значення. Ключовим елементом цього методу є самостійність учня. Важливо також структурувати зміст проекту з поетапними результатами.

Метод проектування вирішує такі завдання: реалізація учнями як дослідницьких, так і практичних завдань; надання можливості відчувати себе особистостями, причетними до суспільних справ; розвиток у підлітків навичок взаємодії з суспільством; розвиток творчого мислення та набуття навичок

використання джерел інформації.

Ось деякі з переваг і можливостей, які пропонує ця методика для розвитку комунікативних навичок підлітків в табл 1.5.

Таблиця 1.5

Переваги та можливості застосування проектування як навчальної технології

Перевага	Можливість
Співпраця та робота в команді	Проектне навчання зазвичай базується на роботі в команді, де підлітки працюють разом для досягнення спільної мети. Це створює умови для взаємодії, співпраці та розвитку навичок ефективної комунікації в групі.
Розвиток комунікації	Підлітки вчаться ефективно спілкуватися, узгоджувати, вирішувати конфлікти та досягати одностайності в думках та поглядах.
Творчість і самовираження	Заохочення підлітків до творчого мислення та розкриття їхніх унікальних здібностей за допомогою проектування як навчальної технології.
Обмін ідеями	Заохочує підлітків ділитися ідеями, висловлювати свої думки та досліджувати різні точки зору. Це допомагає розвивати навички слухання та вміння відстоювати свою позицію.
Міжособистісний розвиток	Працюючи в команді, підлітки вчаться співпрацювати, розподіляти обов'язки та розвивають навички лідерства та управління конфліктами.

Метод проєктів – це середовище, в якому учні набувають сили і впевненості, а обставини успіху є, в їхніх власних очах, відправною точкою для подальшого розвитку [33]. Досвід проєктної діяльності корисний не тільки для самоосвіти та самореалізації учнів, а й для життя в цілому.

Висновки до першого розділу

Грунтовний аналіз праць щодо наукових підходів українських та зарубіжних вчених з теми дослідження показує, що не має цілісного підходу науковців у визначенні побудови комунікативної компетенції індивідуума.

У сучасному світі термін «компетенція» дуже широко використовується стосовно освіти і професійної підготовки. Це сукупність показників кожного індивіда, результат попереднього психічного формування, що включає знання, навички, вміння, навички творчого вирішення проблем, самооцінку, здатність до самовдосконалення та самоконтролю.

Компетенція можна описати як елемент ініціативності, інтелектуального формування. Існують різні види компетентності, адже кожен віковий етап розвитку людини має свої показники розвитку особистості.

Особистісне зростання відбувається тоді, коли створюються необмежені можливості для дії та самовдосконалення. Метод проєктування впроваджений в освітній процес школи для того, щоб забезпечити такі можливості.

Основна мета проєктної технології – зацікавити учнів у здобутті досвіду, який може стати в нагоді в майбутньому житті, виробити певні навички та кодекси поведінки, а також розвинути життєві звички. Проєктне навчання дозволяє учням вчитися на власному досвіді та досвіді інших у конкретних ситуаціях.

Слід зазначити, що проєктні методи навчання є важливим елементом у вирішенні проблеми соціалізації освіти, оскільки вони працюють над здатністю дитини реконструювати свої дії, переживання, мотиви і потреби, дозволяючи кожному учневі рефлексувати свою діяльність.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПІДЛІТКІВ

2.1. Особливості розвитку комунікативної компетенції підлітків

Компетенція передбачає знання, мотивацію та навички. Неможливо уявити людський розвиток, саме існування людини як особистості та її зв'язок із суспільством інакше, ніж через спілкування з іншими людьми. Спілкування охоплює все духовне і матеріальне розмаїття людського життя і є найважливішою потребою людини.

Закономірності розвитку особистості в процесі спілкування та взаємодії висвітлено в роботах І. Беха, М. Боришевського, Л. Долинської, І. Кошлань, В. Рибалко, О. Саннікової [34].

Комунікацію визначають як поняття, близьке до спілкування, але ширше по змістовному наповненню. Спілкування – це взаємодія, що передбачає зворотній зв'язок, діалогічність, розуміння не тільки змісту поданої інформації (пізнавального та емоційно-оцінного характеру), а й почуттів, емоцій, ставлень один до одного суб'єктів спілкування [35]. Спілкування є невід'ємною і важливою умовою формування особистості. Потреба в спілкуванні є життєво важливою для кожної людини і виникає вже у немовляти, з віком поступово диференціюючись [36].

У психолого-педагогічних дослідженнях розглядаються проблеми формування комунікативних здібностей в підлітковому віці (А. Богуш, Л. Божович, Е. Зеєр, И. Зимняя, О. Касьянова, К. Колупаєва, О. Корніяка, А. Хуторской, С. Шишов та ін.) визначають її сутність та структуру. Більшість дослідників розуміють комунікативну компетенцію підлітка як цілісну систему його психіки і психофізіологічного ладу, котра сприяє успішній самореалізації міжособистісному та міжкультурному спілкуванню.

Кожен вік є особливим етапом психічного розвитку і має багато притаманних йому особистісних особливостей. Певні вікові етапи характеризуються типом ініціативної активності, характером мислення, його спрямованістю та якостями мовлення, певним ступенем самостійності, розвитком емоційної сфери та низкою інших показників.

За Л. Виготським виділяють наступні типи розвитку:

1) преформований – це тип, коли є чітко визначені, закріплені, зафіксовані стадії та кінцевий результат розвитку. Прикладом такого типу є ембріональний розвиток;

2) непреформований, тип розвитку не є визначеним наперед, що є більш поширеним – це й розвиток Галактики, Землі, біологічна еволюція, розвиток суспільства, а також процес психічного розвитку дитини [37].

Основні підходи до розуміння розвитку як змін наведено на рис. 2.1.

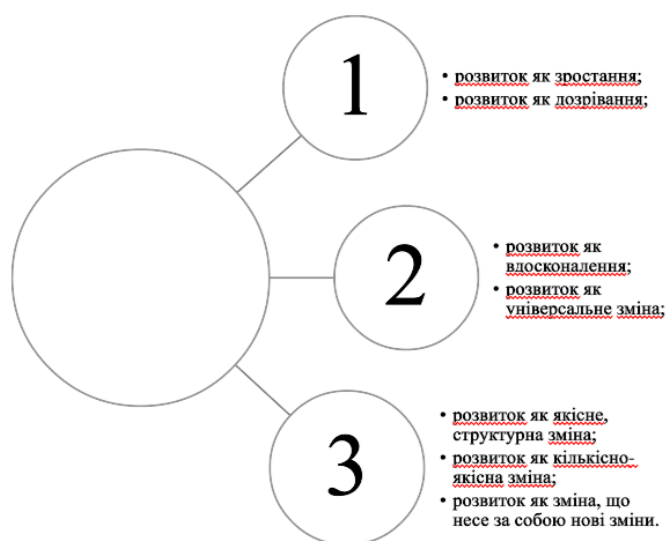

Рисунок 2.1. – Схема основних підходів до розуміння розвитку як змін.

Сучасна дитяча психологія ґрунтується на положенні, що психічний розвиток дитини визначається різноманітними факторами, обставинами та умовами, тобто взаємодією біологічних і соціальних чинників.

Біологічні фактори – це сукупність природних чинників, які впливають на індивідуальний розвиток людини як організму і визначають її генетичні

особливості.

Соціальні фактори – це сукупність факторів, породжених соціальним розвитком людства, які визначають поведінку людини як соціальної істоти.

Ця концепція пояснює процес розвитку людини і вказує на можливість непрямого керівництва. Розвиток органів людини визначається біологічною спадковістю, тоді як індивідуальний розвиток визначається соціальною спадковістю.

Аналіз підліткового віку – одне з найбільш суперечливих питань у віковій психології. Час його початку та закінчення трактуються неоднозначно. Єдиний консенсус полягає в тому, що це період найбільш інтенсивного розвитку особистості. У психології підлітковий вік вважається періодом переходу до самостійності, самовизначення, становлення духовної, ідейної та громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості та самосвідомості [38].

Першу фундаментальну працю про підлітковий вік написав американський психолог С. Холл. Намагаючись осмислити багатий та різноманітний матеріал спостереження, він висунув теорію рекапітуляції: передбачалося, що розвиток індивідуального відвідувача створюється та повторюється у скороченому поясі історії людського роду [39]. Вона не закладена генетично, але проявляється через зміни в генетично детермінованій поведінці, емоціях та соціальних інстинктах.

У дослідженні етнографів було встановлено, що підлітковий період може мати різну тривалість. Етнографія призводить до зв'язку з багатьма яскравими фактами. На основі спілкування були виділені два типи переходу від дитини до дорослого. Перше є безперервним, тоді як друге – це розрив між тим, що засвоєно в дитинстві, і поведінкою та сприйняттям, необхідними для здійснення ролі дорослого.

Н. Волкова розглядає комунікацію як багатофункціональний феномен, що забезпечує обмін інформацією, емпатію, особистісне пізнання, самоствердження, продуктивну взаємодію.

Основні функції котрі виокремлює Н. Волкова [40] наведено на рис. 2.2.

Рисунок 2.2. – Основні функції згідно дослідження Н. Волкової.

Залежно від ступеня особистісного залученості існує 3 основних рівня спілкування: соціально-рольове (короткострокові, ситуативні), ділове, інтимно-особисте. Саме останній тип, характерний для підлітків у віці від 10 до 15 років, є основним видом діяльності і відстоює мету задоволення потреби в розумінні, співпереживанні і співпереживаності. Від партнера очікується психологічна близькість, співпереживання та довіра.

Інтимно-особисте спілкування підлітків – це нормальний аспект їхнього життя, який допомагає підвищити взаєморозуміння, емоційну зрілість та сформувати особисті межі. Д. Ельконін в своїй концепції стверджує, що головна потреба підлітка – бути «важливим», знайти своє місце в суспільстві. Інтимно-особистісне спілкування з однолітками – це діяльність, в якій відбувається практичне освоєння моральних норм і цінностей; формується особистісна рефлексія і самосвідомість як основне новоутворення підліткового віку [41].

Підлітки постійно перебувають у спілкуванні одне з одним, вони завжди залучені у систему міжособистісних взаємин, повсякденну взаємодію, опосередковану їхньою діяльністю [43].

У підлітковому віці виділяють дві стадії емоційного розвитку: позитивну

вікову стадію (11-13 років) і негативну стадію (14-15 років), в якій погіршується нестабільність емоційної сфери, її депресивний компонент.

Стадії розвитку особистісної рефлексії наведено на рис. 2.3 [42].

Рисунок 2.3. – Стадії розвитку особистісної рефлексії.

Характерними ознаками підліткового віку є емоційна нестабільність, різкі перепади настрою, підвищена самооцінка, різкість суджень, збентеження і невпевненість в собі [44, с. 7]. Підлітковий вік характеризується не тільки появою критичної оцінки оточення, максималізму в особистих і ділових стосунках, а й зміною характеру її взаємин, адже на цьому віковому етапі вона переосмислює існуючі цінності і необхідності навчання і розвитку своїх здібностей. Усе це відбувається у процесі спілкування з однолітками.

Відомі вчені Б. Ананьєв і В. Мясичев виділили три фактори, які слід враховувати при вивченні проблем комунікації:

- 1) взаємне емоційне ставлення;
- 2) взаєморозуміння партнерів при комунікації;
- 3) пізнання людьми одне одного.

На думку Л. Божович, переважні процеси індивідуалізації в підлітковому віці накладають свій відбиток на характеристики діяльності. У підлітковому віці суттєво змінюються мотиви спілкування з товаришами та зумовлені ним

переживання. Тому, якщо в початковій школі домінує бажання просто бути серед однолітків, грати разом і щось робити спільно, то в середній школі головним є бажання завоювати певне становище в колективі, і вже в старших класах ми можемо говорити про автономію і необхідності визнанні своїх цінностей в очах однолітків. Саме розчарування від необхідності мати авторитет серед друзів викликає негативні емоції у багатьох підлітків [45].

У всіх напрямках самоствердження серед однолітків, підлітки характеризуються крайньою пристосованістю до підліткової групи. Ця група створює відчуття «ми», яка підтримує підлітка і зміцнює його внутрішню позицію.

Підлітки часто використовують автономну групову мову, автономні невербальні знаки, щоб посилити це «ми». У неформальних підліткових об'єднаннях формується своєрідний сленг-слово або висловлювання, що використовується певною віковою групою, соціальними верствами. Сленг створює враження, що, ідентифікуючи всіх членів групи загальним комунікативним знаком, він підсилює почуття «ми», скорочуючи дистанцію між спілкуються людьми. Крім сленгової мови, яка об'єднує підлітків в групу, також необхідно розрізняти жести і пози-агресивні, що знімають дистанцію, невербальне спілкування може викликати протести з боку дорослих. Підлітків мало цікавить глибинний сенс невербальних засобів, які вони використовують в спілкуванні. Звичайно, важливу роль у вербальному та невербальному спілкуванні відіграє культурне середовище, в якому живе підліток, а також щодо загального сленгу та нецензурної лексики [46].

Особистість в підлітковому віці має майже інстинктивну схильність до об'єднання з однолітками. Групи підлітків проходять всю історію людства.

І. Кон (1989) також вбачав суть спонтанних підліткових груп насамперед у «перерегульованому спілкуванні». У своїй групі підліток задовольняє потребу у спілкуванні. Однак ця необхідність полягає не в будь-якому спілкуванні, а в контактах з однолітками – «перегламентоване спілкування» з дорослими не може його замінити. Можливо, більш важливим є відчуття приналежності до

своєї вікової когорти, об'єднання з однолітками, визначення свого місця серед них [47].

Г. Меньківській зазначає, що в заборонених для підлітків установах реакція групи особливо сильна і може бути причиною серйозних порушень режиму. В цих умовах, а також при сімейній та педагогічній занедбаності реакція групування може стати головним регулятором поведінки підлітка. Цією ж реакцією можна пояснити загальновідомий факт, що переважна більшість злочинів неповнолітніх відбувається в групі. Для підлітків захоплення є дуже характерною рисою. Можливо, хобі також необхідні для розвитку особистості підлітка, як і ігри для розвитку дитини. Хобі з'являються в підлітковому віці, і з цього ж періоду на задньому плані починають відступати дитячі ігри. Проблема захоплення в сучасній психологічній літературі майже не висвітлена. Хобі – це особлива категорія психологічних явищ – вони також є компонентами особистості, розташованими десь між задатками, з одного боку, та задатками та інтересами, з іншого [42].

О. Божович досліджуючи комунікативні навички, вважає, що питання розвитку є особливо важливим у підлітковому віці, пов'язано з тим, що період онтогенезу займає надзвичайно важливу позицію в процесі розвитку особистості, зокрема в таких аспектах, як формування комунікативних здібностей, засвоєння соціальних ролей та поведінки. Здатність розуміти партнерів по спілкуванню-у підлітків, яка визначається як один з важливих компонентів. Цей період інтенсивного самопізнання, як було зазначено вище, пов'язано через активне спілкування та взаємодії не тільки з однолітками, а й дорослими(вчителі, батьки, інші оточуючі люди).

Спілкування між підлітками та дорослими також відіграє важливу роль. У спілкуванні з дорослими підлітки вчаться аналізувати соціально значущі критерії оцінки, цілі, мотиви поведінки, навколишню дійсність. У той же час підлітки знаходяться в молодому, завойованому становищі, і це не завжди сприяє засвоєнню морально-етичних норм. Для виникнення у підлітка дорослого він прагне виглядати як дорослий, має свої права і можливості. Для

нього характерно наслідування дорослим, тому в спільній діяльності дорослий має можливість впливати на формування особистості підлітка, його зростання. [46].

Спілкування з батьками, вчителями та іншими дорослими складається під впливом почуття дорослості, що виникло. Підлітки починають чинити опір вимогам дорослих, з якими вони стикалися раніше, і більш активно відстоюють своє право на незалежність, яке ототожнюється в їх розумінні з дорослим життям. Вони болісно реагують на реальні або уявні обмеження своїх прав і намагаються обмежити претензії дорослих до себе [48].

З наведеного вище короткого аналізу проблеми можна зробити висновок, що в підлітковому віці завершується формування взаємозв'язків між комунікативними рисами особистості та відбувається інтеграція комунікативних елементів в єдиний інтегрований показник комунікабельності. Гармонізація рівнів розвитку комунікативного функціонування може бути порушена психологічною травмою, що сталася під час комунікативної діяльності.

Світогляд дітей підліткового віку формується під впливом навколишньої дійсності та суспільного життя: у процесі навчальної діяльності в школі та вдома. У процесі навчання підлітки здобувають систематизовані знання, пізнають закони науки та їхнє значення для життя людини. Також у цьому віці починається важлива перебудова структури емпатійних здібностей, емпатія стає більш диференційованою та структурованою. Ця перебудова може бути результатом формування світогляду людини, враховуючи особливості психічного розвитку в старшому віці. Ідентифікація з іншими починає відігравати важливу роль у комунікативній діяльності, а виразність і невимушеність спілкування набувають нового значення. Особистісні установки можуть перестати відігравати важливу роль у спілкуванні, оскільки перебудовується світогляд людини.

Велике значення для підлітків має наслідування характеристикам високопоставлених і авторитетних однолітків, а також дорослих. Виникає дружба,

заснована на спільних інтересах і симпатії.

2.2. Вивчення сформованості комунікативної компетенції підлітків

Вивчення розвитку комунікативної компетенції підлітків під час освітнього процесу є важливою темою для розвитку освіти та розуміння того, як ефективно підготувати молоде покоління до спілкування в сучасному суспільстві. Комунікативна компетенція включає в себе вміння ефективно висловлювати свої думки, слухати і розуміти інших, спілкуватися в різних формах і контекстах, використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації.

Метою даного дослідження є вивчення питання сформованості комунікативної компетенції підлітків на основі теоретичного аналізу, а також вивчити взаємозв'язок між самооцінкою підлітків та комунікативною компетенцією.

Аналіз різноманітної науково-психологічної літератури з проблеми комунікативної компетенції свідчить, що її вивченню присвячено значну кількість вітчизняних і зарубіжних літературних праць. Дослідники визначили місце комунікативної компетенції у системі особистісних компетенцій та запропонували різні моделі структури комунікації, визначили оптимальні умови для прояву цих компетенцій.

Деякі автори визначають комунікативну компетенцію як «психологічні та психофізіологічні особливості особистості, що забезпечують успішну партнерську взаємодію та успішне вирішення комунікативних завдань» [49].

Визначення поняття «комунікативна компетенція» дає підстави розглядати її не лише наявністю в особистості комунікативних знань, умінь і навичок, які підлітки можуть використовувати у спілкуванні для досягнення взаєморозуміння з оточуючими, це проявляється у швидкості, глибині та інтенсивності засвоєння засобів і методів діяльності.

Дослідження компетенції охоплює три основні питання:

- 1) походження та природа;
- 2) типи та діагностика певних компетенцій;
- 3) формування закономірностей.

Під час здійснення аналізу нами було виділено на рис. 2.4 основні підструктури формування комунікативної компетенції підлітків [50].

Гностична

- **Здатність розуміти інших;**
- **Слухання;**
- **Розумова спостережливість і проникливість.**

Експресивна

- **Здатність висловлювати себе;**
- **Бажання бути зрозумілим іншим;**
- **Чесність, довіра та партнер по співпраці.**

Взаємодія

- **Здатність повноцінно впливати на партнерів по спілкуванню.**

Рисунок 2.4. – Підструктури формування комунікативної компетенції підлітків.

Також слід зазначити, що компетенції розрізняють за трьома рівнями: здібності, талант і обдарованість. З іншого боку, їх також можна розділити за видами діяльності.

У науковій літературі переважають такі розуміння таланту, обдарованості та здібностей:

- 1) задатки – анатомо-фізіологічні особливості людини, що знаходяться в основі розвитку здібностей;
- 2) загальна обдарованість – придатність до широкого кола діяльностей або сполучення здібностей, від кожної з яких залежить успішність тієї або іншої діяльності;
- 3) здібності – сформовані під час діяльності психологічні особливості

особистості на основі диспозиції, що відрізняють одну людину від іншої, і від цих особливостей залежить успіх діяльності [51, 52].

Перетворення комунікативної компетенції, знань і навичок у комунікативні навички – автоматичні усвідомлені дії, що сприяють швидкому і точному відображенню комунікативних ситуацій, визначенню адекватності сприйняття, розуміння об'єктивного світу та впливу на них у процесі педагогічного спілкування [53].

Комунікативні навички вважаються частиною наявних соціальних навичок індивіда. Ефективність особистого та ділового спілкування залежить від комунікативних навичок кожного партнера по спілкуванню. Р. Білоусова пов'язує розвиток комунікативної компетентності високого рівня з поняттям «комунікативна творчість» [54].

У процесі формування дослідницьких завдань, було виявлено вплив комунікативних здібностей на самооцінку підлітків. Для досягнення головної мети дослідження було наведено основні методики вивчення рівня сформованості комунікативної компетенції підлітків, які будуть представлені далі.

Методика «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха. Розробка цієї методології приписується Л. Міхельсону. Згодом вона була адаптована Ю. Гільбухом, котрий здійснив переклад, методика призначена для діагностики рівня комунікативної компетенції та якості сформованості базових комунікативних умінь.

Даний тест являє собою різновид тесту досягнень, тобто побудований за типом завдання, у якій є правильна відповідь. У тесті пропонується деякий еталонний варіант поведінки, який відповідає компетентному, впевненому, партнерському стилю. Ступінь наближення до еталону можна визначити за кількістю правильних відповідей. Неправильні відповіді поділяються на неправильні «знизу» (залежні) і неправильні «зверху» (агресивні). Опитувальник містить опис 27 комунікативних ситуацій. До кожної ситуації пропонується 5 можливих варіантів поведінки. Треба вибрати один, який

притаманний саме вам спосіб поведінки в даній ситуації. Не можна вибирати два або більше варіантів або приписувати варіант, не зазначений в опитувальнику. Авторами пропонується ключ, за допомогою якого можна визначити, до якого типу реагування відноситься обраний варіант відповіді: впевненому, залежному або агресивному. В результаті пропонується підрахувати число правильних і неправильних відповідей в процентному відношенні до загальної кількості обраних відповідей [55].

Всі питання розділені авторами на 5 типів комунікативних ситуацій:

- 1) ситуації, в яких потрібно реакція на позитивні висловлювання партнера;
- 2) ситуації, в яких підліток повинен реагувати на негативні висловлювання;
- 3) ситуації, в яких до підлітка звертаються з проханням;
- 4) ситуації бесіди;
- 5) ситуації, в яких потрібно прояв емпатії (розуміння почуттів і станів іншої людини) [55].

Для кожного типу представлено п'ять шкал для визначення комунікативної компетенції. Отримані результати розподіляються на три стилі спілкування: залежний, компетентний та агресивний, котрий наведено в табл. 2.1 [55].

Таблиця 2.1

Три рівнів стилю спілкування відповідно до методики «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха

Рівень	Значення
Знижений рівень	Тенденція до незалежності поглядів, оцінок і поведінки особистості від впливу інших людей в ситуації спілкування.
Низький рівень агресивного спілкування	Тенденція уникати проявів різкості, роздратування, гніву, категоричності суджень, негативних оцінок людей і подій, які можуть зачіпати інших людей.

Продовження таблиці 2.1.

Підвищений компетентного, впевненого, партнерського спілкування	рівень стилю	Тенденція до адекватного реагування на поведінку оточуючих в залежності від ситуації. Уміння в більшості випадків вступати в контакт з іншими людьми, висловлювати позитивні почуття і оцінки по відношенню до них, звертатися за допомогою і підтримкою і самому її надавати, говорити: «Ні!» в разі необхідності, контролювати себе в конфліктних ситуаціях
---	-------------------------	---

Методика «Тест оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна. Дана методика спрямована на оцінку рівня розвитку особистісного та соціокультурного компонентів комунікативної компетенції. Тест базується на вмінні встановлювати дружню атмосферу у спілкуванні, слухати інших та розуміти їхні проблеми.

Методика складається з десяти запитань, на кожне з яких потрібно вибрати один з п'яти варіантів відповідей: «майже завжди», «в більшості випадків», «іноді», «рідко» та «майже ніколи».

Тест буде включати питання для визначення рівня таких навичок, як: вислухати співрозмовника до кінця, правильно представити свою позицію та готовність зрозуміти позицію іншої людини. Також оцінюється здатність визначати сильні та слабкі сторони кожної зі сторін взаємодії, включаючи власну, та будувати найбільш ефективну модель комунікації.

При інтерпретації відповідей на тест використовується бальна система:

- а) «майже завжди» – 2 бали;
- б) «в більшості випадків» – 4 бали;
- в) «іноді» – 6 балів;
- г) «рідко» – 8 балів;
- д) «майже ніколи» – 10 балів.

Після визначення відповідності між певною кількістю балів і заданою

вдповіддю, отримані значення необхідно підсумувати. Чим вище отримане значення, тим вищі комунікативні навички, особливо вміння слухати. Таким чином, максимально можлива сума балів – 100, мінімальна – 20 балів. У рамках даної методики виділяється три рівні розвитку комунікативних умінь: низький, середній і високий.

Для визначення ступеня володіння комунікативними навичками, відповідність кількості балів кожному з рівнів наведено в табл. 2.2. [55].

Таблиця 2.2

Відповідність кількості балів кожному з рівнів ступеня володіння комунікативними навичками

Рівень	Ступінь володіння
Від 20 до 41 – низький рівень комунікативних умінь	Даний результат у опитуваних свідчить про те, що вони є поганими співрозмовниками, додумують сенс сказаного за співрозмовника, монополізують розмову, переводячи її «на себе». Звертають зайву увагу на другорядні фактори бесіди (ручка в руках, погляд, додаткові питання). Для таких підлітків характерно звертати увагу на позу і міміку співрозмовника, відволікаючись від сприймання інформації, але, на відміну від дітей з низьким рівнем комунікативних умінь, вони зберігають цілісність структури спілкування.
Від 42 до 63 – середній рівень	На даному рівні підліток також схильний спиратися на власні домисли, проте, в цілому вміє непогано орієнтуватися в процесі спілкування. Підлітки із середнім рівнем оволодіння комунікативними вміннями можуть підлаштовуватися під темп і манеру ведення бесіди.

Продовження таблиці 2.2.

Понад 64 – високий рівень	При підвищеному рівні комунікативних умінь підлітки здатні не тільки вловлювати контекст спілкування, добре підлаштовуватися під співрозмовника, але і здатні в певні моменти задавати напрямок і управляти форматом комунікації. Підлітки, які набрали стільки балів є гарними співрозмовниками, з ним комфортно вести комунікативну взаємодію. Вони можуть підтримати свого співрозмовника, дати йому можливість виговоритись і закінчити свою думку; в той же час, комунікатор грамотно використовує необхідні в конкретний момент інструменти ефективного спілкування.
---------------------------	--

Методика «Діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн» в модифікації А. Парафіян. Тамара Дембо, співробітниця Курта Левіна, є автором першого варіанту даної методики, яка спочатку була складена для дослідження уявлення про щастя. Потім А. Парафіян інтерпретувала методику для визначення рівня самооцінки за різними параметрами В основі тесту лежить самостійна оцінка підлітками деяких особистісних факторів і особистих якостей, таких як авторитет у однолітків, характер, розумові здібності і т.д. Кожен респондент отримує бланк з вмістом інструкції і завданням (Додаток В).

Безпосередньо на зображенні розташовані шкали, довжина кожної – 100 мм. Кожна шкала висловлює рівень значення певної характеристики: 1) здоров'я; 2) характер; 3) розум; 4) здібності; 5) авторитет у однолітків; 6) зовнішність; 7) впевненість в собі [55].

Обробка проводиться по шести шкалах (перша, тренувальна – «здоров'я» – не враховується). Кожна відповідь виражається в балах. Як вже зазначалося раніше, розміри кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді школярів

отримують кількісну характеристику (1мм=1 бал). Першим кроком в обробці результатів є вимір довжин отриманих відрізків. По кожній з шести шкал необхідно визначити наступні три значення: 1) висоту самооцінки – від «0» до знака «х»; 2) рівень домагань – відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до знака «х»; 3) значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою – відстань від знака «х» до знака «-», якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається негативним числом [55].

Наступною дією необхідно розрахувати середню величину кожного показника за всіма шести шкалами. У наведеній нижче табл. 2.3 дані кількісні характеристики рівней домагань і самооцінки, отримані для підлітків [55].

Таблиця 2.3

Кількісні характеристики рівня домагань та самооцінки

Параметр	Кількісна характеристика (бал)				
	низкий	занижений	середній	завищений	високий
Рівень домагань	20-40	41-60	61-89	90-95	96-100
Рівень самооцінки	1-23	24-44	45-74	75-86	87-100

Нормальний рівень реалістичних домагань коливається від 60 до 89 балів.

Найбільш оптимальним є відносно високий рівень від 75 до 89 балів, що відповідає оптимальному баченню власної компетенції. Важливий фактор для особистісного розвитку: оцінка від 90 до 100 балів, свідчить про те, що підліток нереалістично і некритично ставиться до своїх здібностей. Оцінка нижче 60 балів свідчить про низький рівень домагань і несприятливий особистісний розвиток.

Бали від 45 до 74 («помірна» та «висока» самооцінка) свідчать про реалістичну (адекватну) самооцінку, бали від 75 до 100 є завищеною самооцінкою, що вказує на особистісні проблеми, такі як незрілість і нездатність правильно оцінювати результати своєї діяльності. Оцінка нижче 45

балів свідчить про низьку самооцінку і крайню несприятливість у особистісному розвитку.

Одним із важливих компонентів формування комунікативної компетенції підлітків є комунікативність.

Комунікативність (лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації [56, 57].

Комунікативність може проявлятися у таких напрямках:

- 1) надмірна комунікація – намагання бути центром спілкування, неусвідомлення позиції партнера, ігнорування його точки зору;
- 2) погані комунікативні навички – невміння правильно спілкуватися та організувати зворотний зв'язок зі співрозмовниками.

У табл. 2.4 нами було виокремлено наступні види компетенції, які будуть індикаторами загальної комунікативної компетентності підлітків [53].

Таблиця 2.4

Види компетенції формування загальної комунікативної компетентності підлітків.

Вид	Значення
Компетенція особистісно-комунікативної рефлексії	здатність підлітка аналізувати та об'єктивно оцінювати власні емоції, ставлення, способи та результати взаємодії з оточуючими.
Компетенція перцептивної комунікації	здатність підлітка самовизначатися в міжособистісних стосунках та взаємодії, розуміти цінності власної позиції та позиції співрозмовників, оволодівати комунікацією, як взаємодією;
Мовна компетенція	здатність підлітка осмислено, грамотно, нормативно висловлювати власні думки як в усній так і в письмовій формі;

Продовження таблиці 2.4

Компетенція інтерактивної комунікації	здатність підлітка вступати в співробітництво в групі, при вирішенні групових завдань, досягати домовленості, застосовувати навички кооперативної поведінки.
---	--

Важливим розвитком у підлітковому віці, безпосередньо пов'язаним з розвитком соціальної компетенції за аксіологічним компонентом, є формування соціальної свідомості, уявлень і переконань про взаємини. У підлітковому віці діти починають глибше замислюватися над духовними проблемами та формувати власне ставлення до них. Пріоритети у визначенні «людських» цінностей призводять до конструктивного або деструктивного розвитку ціннісного ставлення до інших, розвитку емпатії, співчуття та бажання взаємодіяти або, навпаки, байдужості до цінностей інших та їхнього внутрішнього світу.

Щодо розвитку соціальної компетенції в когнітивному компоненті, то дискусія виходила з того, що підлітковий вік є важливим періодом для розвитку самосвідомості, її рефлексії та формування Я-концепції. Загальновідомо, що підлітковий вік характеризується підвищеним значенням самосвідомості, формуванням системи уявлень про себе та складної системи самооцінки. Підлітки роблять спроби самоаналізу та порівнюють себе з іншими.

А. Прихожан справедливо зазначає, що підліток порівнює себе з однолітками і дорослими, ніби дивиться на себе з боку, і шукає критерії для такого порівняння. При цьому він поступово виробляє власні критерії оцінки себе і переходить від позиції «погляду ззовні» до позиції «погляду зсередини» [58, с. 14].

Ідеальний образ «Я» формується в результаті переходу від фокусу оцінки інших до фокусу самооцінки. Саме в підлітковому віці зіставлення реального та ідеального образу «Я» стає реальною основою. Щодо особливостей підліткового самосприйняття, то багато авторів наголошують на феномені

погляду на себе з боку, який вони називають «уявною аудиторією». Такий погляд дозволяє виробити кілька критеріїв самооцінки та змістити орієнтацію на самооцінку. Порівняння між реальним та ідеальним образом «Я» формує основу самооцінки молодшої людини. Тому важливим завданням педагога на цьому етапі розвитку є розвиток здатності до рефлексії.

С. Учурова. вказує на цікаву особливість підліткового віку з точки зору розвитку соціальної компетенції за когнітивним компонентом. Ця особливість проявляється у відмові старшої молоді від накопичених уявлень про себе [59, с. 47-51]. Тому важливою умовою розвитку соціальної компетенції підлітків є організація конструктивної взаємодії з однолітками та дорослими. Під час конструктивної взаємодії формується суб'єктивний образ світу, визначається роль і місце в системі суспільних відносин. У процесі діяльності та спілкування підлітки набувають нових цінностей та розвивають власні через оцінки та думки інших людей. Все це сприяє розвитку адекватної самооцінки у підлітків і впливає на їхню соціалізацію та розвиток соціальної компетенції в підлітковому віці [60, с. 57-74].

Однак існує протиріччя між інтересом до самоосвіти, бажанням зрозуміти і змінити себе та систематичними свідомими діями, спрямованими на самотрансформацію, тобто особливості розвитку соціальної компетенції за поведінковим компонентом. Особливістю соціальної ситуації розвитку є протиріччя між зростаючою автономією та можливостями її реалізації. Однак для того, щоб мати можливість діяти самостійно відповідно до соціальних норм і вимог до себе, що проявляється в самопізнанні та самооцінці, підліткам необхідна внутрішня впевненість у власних силах, що вимагає спеціально організованої роботи, яка мотивує їх до саморозвитку. Нові рівні самосвідомості, сформовані під впливом ключових потреб віку, таких як самоствердження та спілкування з однолітками, впливають на визначення розвитку. Важливим видом роботи, що впливає на розвиток соціальної компетенції, є виховний час, який включає тренінговий компонент, основна мета якого – допомогти підліткам сформувати адекватні уявлення про себе та

інших і створити комфортні умови для групової взаємодії та рефлексії [61 с. 41-47].

Одним з ефективних способів формування міжособистісної комунікативної компетенції підлітків є соціально-психологічний тренінг як метод активного навчання та розвитку особистості. Ефективність цього методу обумовлена специфічною інтерактивною взаємодією учасників. Цей метод базується на власній активності та аналітичних здібностях людини через взаємодію аналізу власної особистості та поведінки і пізнання інших.

Тренінг як спосіб розвитку комунікативних навичок базується на таких принципах, як активність, повага до особистості себе та інших, і дотримання цих принципів формує комунікативну компетенцію підлітків. Протягом усього соціально-психологічний тренінгу учасники підтримують високий рівень функціонування їхнього мислення та психічних пізнавальних процесів. Як результат, учасники отримують нові знання, навички та ставлення.

Найпоширеніші та перевірені методи тренувань відповідають віковим особливостям та вимогам підліткового віку є:

- ігровий метод (різновид рольової гри: діловий, творчий, ігровий, кейс-метод);
- метод вирішення проблемних ситуацій, мозковий штурм, групова робота, групова дискусія [53].

У сучасній педагогіці кейс-метод визнаний ефективним способом розвитку людської компетенції підлітків. Розв'язання практичних ситуацій, як реальних, так і штучних, дозволяє людям розвивати навички дій у подібних випадках, а також моделювати власну поведінку, коли вони стикаються з подібними ситуаціями.

Проаналізувавши загальні характеристики кейс-методу, одного з ефективних інтерактивних методів навчання, можна сформулювати вимоги до використання цього для формування соціальної та комунікативної компетенції підлітків:

- 1) зміст кейсів насичений мета-суб'єктивним соціальним контекстом,

розглядаються множинні, проблемні та суперечливі ситуації, які не можуть бути вирішені однозначно;

2) зв'язок питань, що вирішуються, з життєвими пріоритетами, інтересами та цінностями підлітків;

3) використання «наскрізних кейсів», це поєднання різних видів діяльності підлітків (групової, індивідуальної), актуалізація міждисциплінарних знань та соціального досвіду;

4) залучення підлітків до вибору тем кейсів;

5) переваги використання кейсів, заснованих на груповій роботі, при цьому враховуючи індивідуальні особливості кожного із підлітків.

Дидактичний потенціал кейс-методів для формування комунікативної та соціальної компетенції підлітків полягає в наступних аспектах: в застосуванні теоретичних знань у ситуаціях «тут і зараз», що зумовлено значущою інформацією, закладеною в кейсі. У результаті всі знання, отримані в процесі навчання, визнаються необхідними для підлітків в їхньому житті [62].

Ефективність використання кейс-методу у формуванні комунікативних компетенцій у молоді обумовлена особливостями цього вікового періоду та необхідністю отримання першого досвіду вступу в соціальні, комунікативні та економічні відносини і засвоєння «дорослих» моделей поведінки.

2.3. Рекомендації щодо впровадження в освітній процес соціально-педагогічного проєкту як засобу формування комунікативної компетенції підлітків

Розвиток соціальної компетенції підлітків є одним з найважливіших механізмів їхнього самовизначення та соціальної реалізації. Завданням сучасної школи є створення умов для соціального виховання та соціалізації підростаючого покоління через систему заходів, спрямованих на допомогу підліткам у здобутті загальноосвітніх, спеціальних знань та набуття досвіду з

метою розвитку їхньої соціальної компетенції.

Проектна технологія втілює міждисциплінарні принципи та є основою системного підходу освітньої діяльності, котра має на меті враховувати інтелектуальні, моральні та психологічні особливості підлітків, реалізовувати принципи співробітництва та партнерства, сприяти розвитку особистості.

Проектування дозволяє реалізувати тенденції сучасного освітнього середовища в умовах інформаційного суспільства. Вона є універсальним інструментом для організації навчальної діяльності і може бути використана для створення оригінальних освітніх проєктів на основі інформаційних технологій. Навчальні проєкти на основі інформаційних технологій підвищують обізнаність та мотивацію підлітків та заохочують їхнє прагнення до самовдосконалення, самоосвіти та саморозвитку.

Технологія проєкту включає в себе дослідницькі, пошукові та творчі методи і прийоми, засоби. Суть проєктної технології полягає в тому, щоб посилити стимул для вирішення проблеми, яка вимагає певного рівня знань. Через проєктну діяльність, в ході якої вирішується одна або декілька проблем продемонструвати практичне застосування набутих знань.

Отже, основна мета освітнього проектування – створити умови для підлітків у процесі викладання, за яких його результатом є особистий досвід проєктної діяльності здобувача.

У своїй роботі ми виходили з того, що формування компетенції через застосування методики проектування у роботі з підлітками для розвитку комунікативної компетенції буде ефективним за таких умов:

- 1) створення сприятливого комунікативного середовища: створення атмосфери, в якій підлітки почуваються комфортно, вільно висловлюють свої думки та звертають увагу на взаєморозуміння і підтримку;

- 2) формування навичок ефективної комунікації: навчання підлітків основам ефективної комунікації, зокрема, активному слуханню, висловленню власної думки та вирішенню конфліктів, розвивати вміння правильно спілкуватися з іншими, вирішувати конфлікти, співпереживати та виражати

емоції;

3) використання інтерактивних методів і технологій: впровадження інтерактивних методів, використання сучасних технологій для навчання, сприяння розвитку комунікативних навичок.

На основі проведеного нами дослідження, ми розробили ключові рекомендації для успішної реалізації методики проектування навчально-виховного процесу для розвитку комунікативних навичок підлітків, серед яких є:

1. Обирання теми, які є актуальними та цікавлять підлітків, котрі стимулюють їхні комунікативні навички (наприклад, толерантність, вирішення конфліктів, міжкультурне спілкування);

2. Цілеспрямованість проєкту. Визначення цілей та завдань проєкту спрямовані на розвиток комунікативних навичок комунікації підлітків з оточуючими, вміння слухати та висловлювати думки, розвиток емпатії);

3. Групова співпраця: Організація проєктів повинна здійснюватися так, щоб підлітки працювали в групах, виконували спільні завдання та взаємодіяли один з одним;

4. Розвиток критичного мислення: Залучення підлітків до аналізу різних комунікативних ситуацій та заохочення їх відстоювати свою думку та діяти відповідно до них;

5. Підтримка та зворотній зв'язок: Підтримка підлітків у їхніх комунікаційних зусиллях, надання конструктивного зворотнього зв'язку та порад як покращити свої навички;

6. Заохочення до рефлексії: Заохочення підлітків до самоаналізу своїх комунікативних процесів, щоб вони могли зрозуміти свої сильні сторони та сфери, які потребують вдосконалення.

Висновки до другого розділу

Комунікативна компетенція людини – це система внутрішніх ресурсів для ефективної взаємодії, що проявляється в комунікативних позиціях, соціальних ролях, поведінкових стереотипах, установках, знаннях, вміннях і навичках. У

процесі розвитку особистості підлітка комунікативні навички можуть розвиватися через ідентифікацію з дорослими, засвоєння культурної спадщини, спостереження за поведінкою інших людей та відтворення ситуацій спілкування в уяві. Виходячи з сучасного стану суспільних процесів, можна констатувати той факт, що природне формування комунікативної компетенції не відповідає вимогам соціальної реальності. Перспективи вищезазначених досліджень полягають у розробці ефективних психологічних методик, спрямованих на розвиток структурних компонентів комунікативних навичок підлітків.

Аналіз підліткового віку – одне з найбільш суперечливих питань у віковій психології. Час його початку та закінчення трактується неоднозначно. Цей вік полягає в тому, що, з одного боку, підлітки відкриті до спілкування та відносин із соціумом, з якого вони отримують широкий спектр інформації, конструюють власний внутрішній світ і намагаються здійснювати поведінкові акти, а з іншого боку, їхня готовність до рольової гри, часто невдалої, всупереч існуючій реальності, суттєво гальмує цей процес.

Проаналізувавши особливості формування соціальної компетенції у підлітків, ми зробили висновки, що до ознак соціальної компетенції підлітків можна віднести наявність усвідомленої, оптимальної для віку соціальної поведінки, достатній рівень здатності до формування партнерських стосунків, вміння співпрацювати на рівних, вміння продуктивно співпрацювати з однолітками, вміння виконувати різні соціальні ролі та функції в колективі та вміння проявляти ініціативу.

Упровадження проєктування у навчально-виховний процес передбачає технологізацію процесу. Проєктна технологія виступає як сукупність засобів і методів організації та управління навчально-виховним процесом; сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання й виховання, що дають змогу успішно реалізувати поставлені освітні цілі, спрямовані на розвиток соціальної компетенції підлітків.

ВИСНОВКИ

Аналіз праць щодо наукових підходів українських та зарубіжних вчених з теми дослідження показує, що не має цілісного підходу науковців у визначенні побудови комунікативної компетенції індивідуума. Проаналізувавши визначення основних понять «компетенція» та «компетентність», ми можемо стверджувати, що ці важливі поняття не є синонімами, хоча й мають близькі значення. «Компетенція» – це вища обізнаність у чомусь. «Компетентність» – це здатність особи діяти адекватно, ефективно розв'язувати актуальні проблеми в різних сферах життєдіяльності та демонструвати знання й уміння в конкретних практичних ситуаціях.

Компетенцію можна описати як елемент ініціативності, інтелектуального формування. Існують різні види компетентності, адже кожен віковий етап розвитку людини має свої показники розвитку особистості. Кожен вік є особливим етапом психічного розвитку і має багато притаманних йому особистісних особливостей. В підлітковому віці завершується формування взаємозв'язків між комунікативними рисами особистості та відбувається інтеграція комунікативних елементів в єдиний інтегрований показник комунікабельності. Гармонізація рівнів розвитку комунікативного функціонування може бути порушена психологічною травмою, що сталася під час комунікативної діяльності.

Вивчення розвитку комунікативної компетенції підлітків під час освітнього процесу є важливою темою для розвитку освіти та розуміння того, як ефективно підготувати молоде покоління до спілкування в сучасному суспільстві.

Для досягнення головної мети дослідження було наведено основні методики вивчення рівня сформованості комунікативної компетенції підлітків, серед яких є:

- 1) Методика «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під

редакцією Гільбуха;

2) Методика «Тест оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна;

3) Методика «Діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн» в модифікації А. Парафіян.

Важливим розвитком у підлітковому віці, безпосередньо пов'язаним з розвитком соціальної компетенції за аксіологічним компонентом, є формування соціальної свідомості, уявлень і переконань про взаємини. Розвиток соціальної компетенції підлітків є одним з найважливіших механізмів її самовизначення та соціальної реалізації.

Сьогодні проектне навчання довело свою високу ефективність у розвитку комунікативної компетенції серед підлітків та вважається однією з найперспективніших технологій навчання.

Метод проєктування вирішує такі завдання:

- 1) реалізація учнями як дослідницьких, так і практичних завдань;
- 2) надання можливості відчувати себе особистостями, причетними до суспільних справ;
- 3) розвиток у підлітків навичок взаємодії з суспільством;
- 4) розвиток творчого мислення та набуття навичок використання джерел інформації

На основі проведеного нами дослідження, ми розробили ключові рекомендації для успішної реалізації методики проєктування навчально-виховного процесу для розвитку комунікативних навичок підлітків, серед яких є:

- 1) обрання теми, які є актуальними та цікавлять підлітків;
- 2) цілеспрямованість проєкту;
- 3) групова співпраця;
- 4) розвиток критичного мислення;
- 5) підтримка та зворотній зв'язок;
- 6) заохочення до рефлексії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 445.
2. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. *Рідна школа*. 2004. № 7/8. С. 71-74.
3. Шишов С. Є. Поняття компетенції в контексті якості освіти. *Стандарти та моніторинг в освіті*. 1999. № 2. С. 30-34.
4. Хуторський А. В. Ключові компетенції як компонент особистісно орієнтованої парадигми освіти. *Народна освіта*. 2003. № 2. С. 58.
5. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 12 (17,18). С. 5-7.
6. Горб В. Г. Основна освітня програма вузу: проблеми та рішення. *Стандарти та моніторинг в освіті*. 2004. № 2. С. 22-31.
7. Селевко Г. Компетентності та їх класифікація. *Народна освіта*. 2004. № 4. С. 138-143.
8. Сирятов Н. Внутрішньофірмові професійні стандарти як основа функціонування системи управління персоналом підприємства. *Менеджмент сьогодні*. 2002. № 4. С. 28-33.
9. Данилова Г. С. Управління процесом становлення професійної компетентності методиста. Київ: УПКККО, 1995. 80 с.
10. Леонова Н.С. Мовно-комунікативна вправність учнів у вимірі компетентнісно орієнтованого навчання. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2013. №1. С. 2-7.
11. Turner R. H. Role-taking, role standpoint, and reference group behavior. *American Journal of Sociology*. 1956. V. 61. P. 216-328.
12. Spector J. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies

- and Certification. J. Spector, Michael-de la Teja, Peana. N.Y., 1996. 123 p.
13. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб. Київ: Богдана, 2003. 520 с.
 14. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 278 с.
 15. Омельчук С. Формування мовленнєвокомунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2006. № 9. С. 2-5.
 16. Жуков В. І., Скуратівський В.А. Соціальне партнерство в Україні: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2000. 200 с.
 17. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. Київ: Україна. Віта, 1996. 130 с.
 18. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Розвивати життєву компетентність. *Шкільний світ*. 2005. №37. С. 5-13.
 19. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна із передумов досягнення життєвої мети. *Шлях освіти*. 2001. № 3. С. 13-16.
 20. Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин. Київ: Либідь, 1990. 191 с.
 21. Вятютнев М. Н. Комунікативна спрямованість. *Освіта*. 1977. № 6. С. 38-45.
 22. Максименко С. Д. Науково-психологічні основи формування особистості. *Рідна школа*. 1991. № 11. С. 27-31
 23. Ollhoff Jim. Getting Along: Teaching Social Skills to Children and Youth. Eden Prairie. Ollhoff Jim et al. MN: Sparrow Media Group, 2004. URL: <https://archive.org/details/gettingalongteac0000ollh>. (дата звернення: 15.11.2017).
 24. Wilson S., Sabee C. Explicating Communicative Competence as a Theoretical Term. *Handbook of Communication and Social Interaction Skills*. S. Wilson, C. Sabee Mahwah, N.J.: Erlbaum 154 p.
 25. Сучасні теоретичні уявлення про комунікативні компетенції. О.В. Гутник, Є.В. Шереметьєва. *Молодий учений*. 2016. № 27. С. 774-778.
 26. Canale, M., Swain, M. A Theoretical Framework for Communicative

- Competence. *The construct validation of test of communicative competence*. Palmer, A., Groot, P., Trostler, G., 1981. pp. 31-36.
27. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики: колективна монографія / Н.М.Бібік, Л.С.Ващенко, О.І.Локшина та ін. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.
 28. Горб В. Г. Основна освітня програма вузу проблеми та рішення. *Стандарти та моніторинг в освіті*. 2004. № 2. С. 22-31.
 29. Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті. *Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку*: зб. наук. пр Київ: Інститут педагогіки і психології, 1996. Ч. 1. С. 8-12.
 30. Косогова О.О. Метод проектів у практиці сучасної школи. *Ранок*. 2010. 144 с.
 31. Нагаєнко І. Історія Української держави ХХ сторіччя. Рим: [б.в.], 1989. 486 с.
 32. Бабій К. Н., Бахтарова А. М., Литвиненко І. Нетрадиційний урок за проектною технологією Управління школою. *Молодий вчений*. 2007. № 1.
 33. Hargie O. & Dickson D. *Skilled Interpersonal Communication: Research, Theory and Practice*. Hove: Routledge. 2004. 542 p.
 34. Букреєва І. Толерантність як світоглядний компонент виховання учнівської молоді. *Вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2017. № 2. С. 21-25.
 35. Асєєв В.Г. Мотивація поведінки та формування особистості. Київ: Думка, 1976. 47 с.
 36. Бульба Р. Міжособистісне спілкування в підлітковому віці. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у ХХІ столітті*: збірник наукових робіт учасників конференції міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічні та психологічні науки і сьогодення». Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2014. 108 с.
 37. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології. *Психологія і суспільство*. *Молодий вчений*. 2017. № 3.

С. 112-126.

38. Засекіна Л. В. Психолінгвістика, мовленнєва діяльність, особистість: співвідношення понять у контексті мовленнєвої генези дитини. *Психолінгвістика*. 2008. №. 2. С. 14-20.
39. Гутник Є. П., Шереметьєва Є. В. Сучасні теоретичні уявлення про комунікативні компетенції. *Молодий вчений*. 2016. №27. С. 774-778.
40. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія та методологія: посібник. Дніпро: РВВ ДНУ, 2006. 88 с.
41. Психологія: підручник та практикум для середньої професійної освіти. А. С. Обухов та ін. Київ: Видавництво Юрайт, 2023. 404 с.
42. Формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти: наук.-метод. посібн. / О. І. Бондарчук, Л. М. Карамушка, О. В. Брюховецька та ін.; за наук. ред. О. І. Бондарчук. Київ: Науковий світ, 2012. 190 с.
43. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
44. Kyukylyk I.V. Psychological features of updating of language abilities of students of higher educational establishments in the process of teaching foreign languages: PhD thesis in Psychology: specialty 19.00.07 «Pedagogical and agepsychology». Khmelnytsky: publishing house of V. Khmelnytsky National academy of State frontier service of Ukraine, 2015. 20 p.
45. Божович О.Д. Можливості та обмеження комунікативної компетенції підлітків. *Психологічна наука та освіта*. 1999. Том. 4. № 2. С. 64-76.
46. Вікова психологія: підручник / Р.В. Павелків. Вид. 2-е, стер. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
47. Кон І.С. Психологія ранньої молодості: кн. для вчителя. Київ: Освіта, 1989. 254 с.
48. Рубінштейн, С.Л. Основи загальної психології. Київ: Мастер Психології. 2002. 653 с.
49. Юдін Б. Г. Людина у світі сучасних технологій. *Людина, культура,*

суспільство у контексті глобалізації сучасного світу: матеріали III Міжнародна наукова конференція. Вип. 3. 2004. С. 81-91.

50. Нартова-Бочавер С. К. Поняття «психологічний простір особистості»: обґрунтування та прикладне значення. *Психологічний журнал*. 2003. Т. 24. № 6. С. 30-34.
51. Історія української школи і педагогіки: хрест. / уклад. О. О. Любар, ред. В. Г. Кремень. Київ: Знання, 2005. 767 с.
52. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe. Report of the Symposium Berne (Switzerland, 27-30 March, 1996). *Council for Cultural Cooperation (CDCC) a Secondary Education for Europe*. Hutmacher Walo. Strasburg, 1997. P. 11.
53. Боровець.О. Тренінг формування комунікативної компетентності підлітків. *Психологія: реальність і перспективи*: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2009. Ч. 3. С. 23-29.
54. Прашко О. В. Уміння управляти конфліктами – ознака соціально компетентної особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*: наук.-метод. журн. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. № 4 (23). С. 96-102.
55. Возна Ю. В. Соціалізація учнівської молоді в процесі функціонування соціально-педагогічного комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2012. 22 с.
56. Психологія: Підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. 2-е вид. Київ: Либідь, 2000. С. 468-510.
57. Філософський словник. Київ: А.С.К., Ремерс Н. Ф. 2006. 1056 с.
58. Веремюк Л. Психолого-педагогічні основи школи «дії». *Порівняльно-педагогічні студії*. 2011. № 1 (7). С. 117-123.
59. Учурова С. А. Розвиток соціальної компетентності підлітків у навчальній груповій роботі. *Вісник Психології*. 2007. № 50. С. 47-51.
60. Коберник О. М. Теоретико-методичні засади компетентнісного підходу в

технологічній освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2014. Вип. 37. С. 85-91.

61. Лук'янова І. І. Базові потреби віку як основа розвитку соціальної компетентності у підлітків. *Психологічна наука та освіта*. 2001. № 4. С. 41-47.
62. Волошина О.В. Використання активних методів навчання при викладанні дисциплін педагогічного циклу. *Вісник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2016. Випуск 48. С. 6-231.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бланк тесту комунікативних умінь Міхельсона (Під ред. Ю. Гільбуха)

1. Хто-небудь говорить Вам: «Мені здається, що Ви чудова людина». Ви завжди в подібних ситуаціях:

а) Говорите: «Ні, що Ви! Я таким не є». б) Говорите з посмішкою: «Спасибі, я дійсно людина видатна». в) Говорите: «Дякую». г) Нічого не говорите і при цьому червонієте. д) Говорите: «Так, я думаю, що відрізняюся від інших і в кращу сторону».

2. Хто-небудь здійснює дію або вчинок, які, на Вашу думку, є чудовими. У таких випадках Ви зазвичай

а) Поступаєте так, як якщо б ця дія не була настільки чудовим, і при цьому говорите: «Нормально!» б) Говорите: «Це було чудово, але я бачив результати трохи краще». в) Нічого не говорите. г) Говорите: «Я можу зробити набагато краще». д) Говорите: «Це дійсно чудово!»

3. Ви займаєтеся справою, яке Вам подобається, і думаєте, що воно у Вас виходить дуже добре. Будь-хто говорить: «Мені це не подобається!» Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите: «Ви – бовдур!» б) Говорите: «Я все ж думаю, що це заслуговує гарної оцінки». в) Говорите: «Ви маєте рацію», хоча насправді не згодні з цим. г) Говорите: «Я думаю, що це видатний рівень. Що Ви в цьому поні маєте». д) Чи відчуваєте себе ображеним і нічого не говорите у відповідь.

4. Ви забули взяти з собою якийсь предмет, а думали, що принесли його, і хтось говорить Вам: «Ви такий тюхтій! Ви забули б і свою голову, якби вона не була прикріплена до плечей». Зазвичай Ви у відповідь:

а) Говорите: «У всякому разі, я тлумачні Вас. Крім того, що Ви в цьому

розумієте!» б) Говорите: «Так, Ви маєте рацію. Іноді я веду себе як тюхтій». в) Говорите: «Якщо хто-небудь роззява, то це Ви». г) Говорите: «У всіх людей є недоліки. Я не заслуговую такої оцінки тільки за те, що забув щось». д) Нічого не говорите або взагалі ігноруєте цю заяву.

5. Будь-хто, з ким Ви домовилися зустрітися, запізнився на 30 хвилин, і це Вас засмутило, причому людина ця не дає ніяких пояснень свого запізнення. У відповідь Ви зазвичай:

а) Говорите: «Я засмучений тим, що Ви змусили мене стільки чекати». б) Говорите: «Я все думав, коли ж Ви прийдете». в) Говорите: «Це був останній раз, коли я змусив себе чекати Вас». г) Нічого не говорите цій людині. д) Говорите: «Ви ж обіцяли! Як Ви сміли так спізнюватися!».

6. Вам потрібно, щоб хто-небудь зробив для Вас одну річ. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Нікого ні про що не просите. б) Говорите: «Ви повинні зробити це для мене». в) Говорите: «Не могли б Ви зробити для мене одну річ?», після цього пояснюєте суть справи. г) Злегка натякаєте, що Вам потрібна послуга цієї людини. д) Говорите: «Я дуже хочу, щоб Ви зробили це для мене».

7. Ви знаєте, що хтось відчуває себе засмученим. Зазвичай в таких ситуаціях Ви:

а) Говорите: «Ви виглядаєте засмученими. Чи не можу я допомогти?» б) Перебуваючи поруч з цією людиною, не заводьте розмови про його стан. в) Говорите: «У Вас якась неприємність?» г) Нічого не говорите і залишаєте цю людину наодинці з собою. д) Сміючись, говорите: «Ви просто як велика дитина!»

8. Ви відчуваєте себе засмученим, а хто-небудь говорить: «Ви виглядаєте засмученими». Зазвичай в таких ситуаціях Ви:

а) Негативно качаєте головою або ніяк НЕ реагуєте. б) Говорите: «Це не Ваша справа!» в) Говорите: «Так, я трохи засмучений. Ми цінуємо ваші». г) Говорите: «Дурниці». д) Говорите: «Я засмучений, залиште мене одного».

9. Будь-хто засуджує Вас за помилку, здійснену іншими. У таких випадках

Ви зазвичай:

а) Говорите: «Ви з глузду з'їхали!» б) Говорите: «Це не моя вина. Цю помилку зробив хтось інший». в) Говорите: «Я не думаю, що це моя вина». г) Говорите: «Дайте мені спокій, Ви не знаєте, що Ви говорите». д) Чи приймаєте свою провину або не кажіть нічого.

10. Хто-небудь просить Вас зробити що-небудь, але Ви не знаєте, чому це повинно бути зроблено. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите: «Це не має ніякого сенсу, я не хочу це робити». б) Чи виконуєте прохання і нічого не говорите. в) Говорите: «Це дурість, бо я не збираюся цього робити». г) Перш ніж виконати прохання, говорите: «Поясніть, будь ласка, чому це повинно бути зроблено». д) Говорите: «Якщо Ви цього хочете ...», після чого виконуєте прохання.

11. Хтось говорить Вам, що, на його думку, те, що Ви зробили, чудово. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Так, я зазвичай це роблю краще, ніж більшість інших людей». б) Говорите: «Ні, це не було настільки здорово». в) Говорите: «Правильно, я дійсно це роблю краще за всіх». г) Говорите: «Спасибі». д) Ігноруєте почуте і нічого не відповідаєте.

12. Хто-небудь був дуже люб'язний з Вами. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите: «Ви дійсно були дуже люб'язні по відношенню до мене». б) Дієте так, ніби ця людина не була настільки люб'язний до Вас, і говорите: «Так, спасибі». в) Говорите: «Ви вели себе по відношенню до мене цілком нормально, але я заслуговую більшого. г) Ігноруєте цей факт і нічого не говорите. д) Говорите: «Ви вели себе по відношенню до мене недостатньо добре».

13. Ви розмовляєте з приятелем дуже голосно, і хто-небудь говорить Вам: «Вибачте, але Ви ведете себе занадто шумно». У таких випадках Ви зазвичай:

а) Негайно припиняєте бесіду. б) Говорите: «Якщо Вам це не подобається, провалюйте звідси». в) Говорите: «Вибачте, я буду говорити тихіше», після чого ведеться бесіда приглушеним голосом. г) Говорите: «Вибачте» і припиняєте бесіду. д) Говорите: «Все в порядку» і продовжуєте голосно розмовляти.

14. Ви стоїте в черзі, і будь-хто стає попереду Вас. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) неголосно коментуєте це, ні до кого не звертаючись, наприклад: «недоторие люди поводяться дуже нервово». б) Говорите: «Ставайте в хвіст черги!» в) Нічого не говорите цього типу. г) Говорите голосно: «Вийди з черги, ти, нахаба!» д) Говорите: «Я зайняв чергу раніше Вас. Будь ласка, станьте в кінець черги».

5. Будь-хто робить що-небудь таке, що Вам не подобається і викликає у Вас сильне роздратування. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) вигукували: «Ви бовдур, я ненавиджу Вас!» б) Говорите: «Я сердитий на Вас. Мені не подобається те, що Ви робите». в) Дієте так, щоб пошкодити цій справі, але нічого цього типу не кажіть. г) Говорите: «Я розсерджений. Ви мені не подобаєтесь». д) Ігноруєте ця подія і нічого не говорите цього типу.

16. Будь-хто має що-небудь таке, чим Ви хотіли б користуватися. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите цій людині, щоб він дав Вам цю річ. б) Утримуєтеся від всяких прохань. в) відбирають цю річ. г) Говорите цій людині, що Ви хотіли б користуватися даними передпредметом, і потім просите його у нього. д) міркувати про цей предмет, але не просите його для користування.

17. Будь-хто запитує, чи може він отримати у Вас певний предмет для тимчасового користування, але так як це новий предмет, Вам не хочеться його позичати. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Ні, я тільки що дістав його і не хочу з ним розлучатися, може бути коли-небудь потім». б) Говорите: «Взагалі-то я не хотів би його давати, але Ви можете покористуватися їм». в) Говорите: «Ні, придбайте свій!» г) позичають цей предмет всупереч своєму небажанню. д) Говорите: «Ви з глузду з'їхали!»

18. Якись люде ведуть бесіду про хобі, яке подобається і Вам, і Ви хотіли б приєднатися до розмови. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Не кажіть нічого. б) Перериваєте бесіду і відразу ж починаєте

розповідати про свої успіхи в цьому хобі. в) Підходьте ближче до групи і при слушній нагоді вступаєте в розмову. г) Підходьте ближче і очікуєте, коли співрозмовники звернуть на Вас увагу. д) Перериваєте бесіду і негайно починаєте говорити про те, як сильно Вам подобається це хобі.

19. Ви займаєтеся своїм хобі, а хто-небудь запитує: «Що Ви длаєте?» Зазвичай Ви:

а) Говорите: «О, це дрібниця». Або: «Та нічого особливого». б) Говорите: «Не заважайте, хіба Ви не бачите, що я зайнятий?» в) продовжуєте мовчки працювати. г) Говорите: «Це зовсім Вас не стосується». д) Припиняєте роботу і пояснюєте, що саме Ви робите.

20. Ви бачите спіткнувся і падаючого людини. У таких випадках Ви:

а) Розсміявшись, говорите: «Чому Ви не дивіться під ноги?» б) Говорите: «У Вас все в порядку? Може бути я щось можу для Вас зробити?» в) Питаєте: «Що трапилось?» г) Говорите: «Це все вибоїни в тротуарі». д) Ніяк не реагуєте на цю подію.

21. Ви стукнулися головою о полку і набили шишку. Будь-хто говорить: «З Вами все гаразд?» Зазвичай Ви:

а) Говорите: «Я прекрасно себе почуваю. Дайте мені спокій!» б) Нічого не говорите, ігноруючи цю людину. в) Говорите: «Чому Ви не займаєтеся своєю справою?». г) Говорите: «Ні, я забій свою голову, спасибі за увагу до мене». д) Говорите: «Дарма, у мене все буде добре».

22. Ви допустили помилку, але вина за неї покладено на кого-небудь іншого. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Не кажіть нічого. б) Говорите: «Це їхня помилка!» в) Говорите: «Цю помилку допустив Я». г) Говорите: «Я не думаю, що це зробила ця людина». д) Говорите: «Це їх гірка доля».

23. Ви відчуваєте себе ображеним словами, сказаними ким-небудь на Вашу адресу. У таких випадках Ви зазвичай:

а) Ідіть геть від цієї людини, не сказавши йому, що він засмутив Вас. б) Заявляєте цій людині, щоб він не смів більше цього робити. в) Нічого не

говорите цій людині, хоча відчуваєте себе ображеним. г) У свою чергу ображаєте цю людину, називаючи його по імені. д) Заявляєте цій людині, що Вам не подобається те, що він сказав, і що він не повинен цього робити знову.

24. Будь-хто часто перебиває, коли Ви говорите. Зазвичай в таких випадках Ви:

а) Говорите: «Вибачте, але я хотів би закінчити те, про що розповідав». б) Говорите: «Так не роблять. Можу я продовжити свою розповідь?» в) Перериваєте цю людину, відновлюючи свою розповідь. г) Нічого не говорите, дозволяючи іншій людині продовжувати свою промову. д) Говорите: «Замовкніть! Ви мене перебили!»

25. Хто-небудь просить Вас зробити що-небудь, що завадило б Вам здійснювати свої плани. У цих умовах Ви зазвичай:

а) Говорите: «Я дійсно мав інші плани, але я зроблю те, що Ви хочете». б) Говорите: «Ні в якому разі! Пошукайте кого-небудь ще». в) Говорите: «Добре, я зроблю те, що Ви хочете». г) Говорите: «Відійдіть, залиште мене в спокої». д) Говорите: «Я вже приступив до здійснення інших планів. Може бути, коли-небудь потім».

26. Ви бачите кого-небудь, з ким хотіли б зустрітися і познайомитися. У цій ситуації Ви зазвичай:

а) Радісно гукає цієї людини і йдете йому назустріч. б) Підходите до цієї людини, представляєтеся і починаєте з ним розмовляти. в) Підходите до цієї людини і чекаєте, коли він заговорить з Вами. г) Підходите до цієї людини і починаєте розповідати про великих справах, скоєних Вами. д) Нічого не говорите цій людині. –

27. Будь-хто, кого Ви раніше не зустрічали, зупиняється і гукає Вас вигуком «Привіт!» У таких випадках Ви зазвичай:

а) Говорите: «Що Вам завгодно?» б) Не кажіть нічого в) Говорите: «Дайте мені спокій». г) Виголошуєте у відповідь «Привіт!», представляєтеся і просите цю людину представитися в свою чергу. д) киває головою, вимовляєте «Привіт!» і проходите мимо.

Блоки умінь: 1. Уміння надавати і приймати знаки уваги (компліменти) від однолітка – питання 1, 2, 11, 12. 2. Реагування на справедливую критику – питання 4, 13. 3. Реагування на несправедливую критику – питання 3, 9. 4. Реагування на зачіпає, провокує поведінку з боку співрозмовника – питання 5, 14, 15, 23, 24. 5. Уміння звернутися до однолітка з проханням – питання 6, 16. 6. Уміння відповісти відмовою на чужу прохання, сказати «ні» – питання 10, 17, 25. 7. Уміння самому надати співчуття, підтримку – питання 7, 20. 8. Уміння самому приймати співчуття і підтримку з боку сверстників – питання 8, 21. 9. Уміння вступити в контакт з іншою людиною, контактність – питання 18, 26. 10. Реагування на спробу вступити з тобою в контакт - питання 19, 27.

Додаток Б

Бланк методики тесту оцінки комунікативних умінь А. А. Кареліна

1. Чи намагаєтеся Ви припинити бесіду в тих випадках, коли тема (або співрозмовник) нецікаві Вам?
2. Чи дратують Вас манери Вашого партнера по спілкуванню?
3. Чи може невдалий вираз іншої людини спровокувати Вас на різкість або грубість?
4. Чи уникаєте Ви вступати в розмову з невідомою або малознайомою Вам людиною?
5. Чи маєте Ви звичку перебивати співрозмовника?
6. Чи робите Ви вигляд, що уважно слухаєте, а самі думаєте зовсім про інше?
7. Чи міняєте Ви тон, голос, вираз обличчя в залежності від того, хто Ваш співрозмовник?
8. Чи міняєте Ви тему розмови, якщо співрозмовник торкнувся неприємної для Вас теми?
9. Чи поправляєте Ви людину, якщо в її мові зустрічаються неправильно вимовлені слова, назва, вульгаризми?
10. Чи буває у Вас поблажливо-менторський тон з відтінком зневаги і іронії по відношенню до співрозмовника?

Додаток В

Имя, фамилия _____		Возраст _____		Класс _____		Дата _____
<u>здоровый</u>	<u>хороший характер</u>	<u>умный</u>	<u>способный</u>	<u>авторитетен у сверстников</u>	<u>красивый</u>	<u>уверенный в себе</u>
_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____
больной	плохой характер	глупый	неспособный	презирается сверстниками	некрасивый	не уверенный в себе

Рисунок В.1. – Бланк методики «Діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн» в модифікації А. М. Парафіян [55].